

בין רב-תרבותיות לזהות בתולדות החינוך בארץ-ישראל ובתפוצות

הכינוס השנתי ה-21 של האגודה הישראלית לחקר תולדות החינוך

יום שני, כ"ח בסיוון תשע"ט (17.19), קמפוס היכל שלמה, רח' המלך ג'ורג' 58, ירושלים

9:00 – 9:30 - התכנסות ורישום, קומת הכניסה

9:30 – 9:45 – ברכות: חדר 201

הרב יהודה ברנדס, המכללה האקדמית הרצוג - יו"ר הכנס

יובל דרור – נשיא האגודה הישראלית לחקר תולדות החינוך

9:45 – 10:30 מושב ראשון: שיח חינוכי בין-דורי

חה"כ חילי טרופר מראיין את אביו הרב דני טרופר, מייסד ארגון "גשר"

10:30 – 12:00 - מושב שני

ב/1: אישי חינוך, יו"ר: יובל דרור, אוניברסיטת תל אביב ומכללת תל חי – חדר 206

עדן הכהן, המכללה האקדמית הרצוג

"כתוב וקרא ושים לבך לדת ארון וכפורת" – ר' שמואל הנגיד כמחנך לבניו בסביבת תרבות יהודית הנענית לאתגריה של תרבות נוכרית זרה.

אורית עובד, אוניברסיטת תל-אביב; מכון בן גוריון לחקר ישראל והציונות, אוניברסיטת בן-גוריון

היבטים של פלורליזם במדיניותו החינוכית של זבולון המר להעמקת 'החינוך היהודי' במערכת החינוך הממלכתית-כללית בשנים 1984-1977.

יהודה ברנדס, המכללה האקדמית הרצוג

שילוב תורה וחכמה: שתי גישות - שני דגמים של תכניות לימודים: הראי"ה קוק והרא"מ ליפשיץ.

ב/2: דילמות חינוכיות, יו"ר: נירית רייכל, מכללת כנרת, מכללת גורדון – חדר 207

אבי פיקאר, אוניברסיטת בר אילן

תפקידה החברתי של הוראת ההיסטוריה של יהודי ארצות האיסלם במערכת החינוך.

גיא הלוי, המכללה האקדמית הרצוג

תהליך גיבוש זהות אתנית בקרב תלמידי מכינות קדם-צבאיות דתיות.

יונתן ברנשטיין ואביחי קלרמן, המכללה האקדמית הרצוג

"הימנעות או הזדמנות" אתגרי עידן הפוסט אמת כהזדמנות להתפתחות ולצמיחה ערכית-חינוכית

3/ב : לשון וחינוך לשוני, יו"ר: יהודה ביטי, המכללה האקדמית הרצוג – חדר 216

אפרת גרוסמן, תלמידת מחקר, אוניברסיטת בר אילן

בין פונקציונלי לסימבולי - הטיפוגרפיה של ספרי הקודש

טל קוגמן, אוניברסיטת תל אביב

עברית ושפות אחרות: רב-לשוניות ורב-תרבותיות בחינוך של השכלת מרכז אירופה.

הדס דוויק, המכללה האקדמית הרצוג

מיומנויות לשוניות (חינוך לשוני): התמורות שחלו לאורך השנים במדיניות משרד החינוך.

12:00 - 13:00 הפסקת צהרים, ארוחה קלה וסיורים

סיור 1: מוזיאון היכל שלמה – מפגשי אומנות וחינוך; סיור 2: תצפית גג היכל שלמה – ירושלים של מעלה.

13:00 – 14:30 מושב שלישי

1/ג: מסגרות חינוך, יו"ר: תמי קמינסקי, המכללה האקדמית הרצוג – חדר 206

אסתי ינקלביץ, אוניברסיטת חיפה

בתי הספר של "כל ישראל חברים" בפריפריה היישובית בארץ ישראל.

חוי ששון ועדן לוי, המכללה האקדמית הרצוג

"מסע ישראלי" – השפעות ארוכות טווח.

יעל סנה, מכללת אורנים

חינוך סביבתי בארץ ישראל וביטוי ב"טיולים וסיורים לימודיים" בעבר ובהווה

מתניה ריגר - המכללה האקדמית הרצוג ופרויקט "עוצמות" - אוניברסיטת בר אילן

הנגשת לימודי תנ"ך לאוכלוסיות עם צרכים מיוחדים.

2/ג : דימויים חזותיים ואמנות, יו"ר: אביחי קלרמן, המכללה האקדמית הרצוג – חדר 207

מירי שטיינהרדט, גמלאית, בית ברל

רב-תרבותיות וזהות בהוראת אמנות בישראל - האמנם?

יעל ברוך, האוניברסיטה העברית, ירושלים

"זה ילד, זאת ילדה" – האמנם? מסרים סמויים באיורי ספרים להוראת עברית בצפון אפריקה.

אדם צחי, המכללה האקדמית הרצוג

בין רב תרבותיות לזהות בשני סרטי חינוך בקולנוע הישראלי - סרטי חינוך בקולנוע הישראלי

שרית טאובר, מכללת לוינסקי

המחלקה למוסיקה של הקיבוץ הדתי – בנייתה של זהות מוסיקלית-דתית-ייחודית.

ג/3: מתודולוגיה בתולדות החינוך, יו"ר: חגית קליבנסקי, מכללת בית ברל – חדר 216

יאיר זלטנרייך, המכללה האקדמית תל חי

זהות ורב-תרבותיות בעולמם של מורים כפריים: הגליל מול הרפובליקה השלישית בצרפת (1882-1914)

נאוה דקל, מכון כרם לחינוך הומניסטי יהודי, המכללה האקדמית לחינוך דוד ילין ורות קרק, האוני' העברית

חינוך, לאומיות ומגדר ביומנה של המחנכת מנוחה רדובילצקי, 1911 – 1912

נירית רייכל, מכללת כנרת, מכללת גורדון וטלי תדמור שמעוני, מכון בן-גוריון לחקר ישראל, אוני' בן-גוריון בנגב

רב תרבויות מבעד לעדשה של היסטוריה משתרגת

יובל דרור, אוני' תל אביב ומכללת תל חי

התפתחות ההוראה-למידה הקבוצתית בישראל מחינוך תרבותי לאומי אחיד לרב-תרבותיות: דוגמה לשימוש בשיטות הוראה-למידה בחקר תולדות החינוך

14:30 – 16:00 מושב רביעי

ד/1: תכניות לימודים וספרי לימוד, יו"ר: טלי תדמור שמעוני, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב – חדר 206

רועי וינטרוב, תלמיד מחקר בבית הספר להיסטוריה ע"ש צבי יעבץ, אוניברסיטת תל אביב

הוראת ההיסטוריה בתקופת היישוב: מבט השוואתי בין זרמי החינוך.

צחי כהן ודוד מ' פויכטונגר, המכללה האקדמית הרצוג

חינוך דתיים נורמליים - מגמות חינוכיות וחברתיות בספרות הילדים של אורי אורבך

תמי קמינסקי, המכללה האקדמית הרצוג

מסורת וחינוך בשורשי החינוך הקיבוצי: פועלה של שושנה "המורה" (צ'נסטוחובסקי)

בעין חרוד בשנים 1924 – 1948.

ד/2: חינוך וזהות לאומית, יו"ר: יאיר זלטנרייך, המכללה האקדמית תל-חי – חדר 207

מוחמד סואעד, המכללה האקדמית גליל-מערבי

החינוך הערבי בישראל בין ישראליות לפלסטיניות: וועדת המעקב לענייני החינוך הערבי והזהות הלאומית פלסטינית.

רננה סוננבליק, תלמידת מחקר, האוניברסיטה העברית

יצירתו של 'יהודי הומאניסטן' – חינוך לאומי לתלמיד הרב תרבותי, תפיסתו החינוכית של ז'בוטינסקי בין רב תרבותיות לחינוך לאומי.

זהבית שנקולבסקי, המכללה האקדמית אשקלון

עיצוב פוליטי של ילדי יהודים במנדט, בין מלחמה לשלום. חסר תקציר

ד/3: חינוך דתי, יו"ר: חוי ששון, המכללה האקדמית הרצוג – חדר 216

יהודה ביטי, המכללה האקדמית הרצוג

זהות בקונפליקט: יהודים בחסות המיסיון בירושלים במחצית השנייה של המאה ה-19.

בלהה אדמנית, המכללה האקדמית הרצוג

היבטים של שוויוניות מגדרית בזהותן של מתבגרות דתיות

לוי וינשטיין, מרצה במכללה האקדמית הרצוג ותלמיד מחקר באוניברסיטת בן גוריון

החינוך המיוחד בחזית: החנ"מ כמקרה מבחן בין שיח זכויות לשיח חובות - אזהרת מסע.

16:00 – 16:30 הפסקה (ואספת האגודה בחדר: 216)

16:30 – 18:00 מושב חמישי: פאנל רב-תרבותי של מנהלים ומעצבי חינוך וזהות בירושלים

בהנחיית צחי לב-רן, ראש ההכשרה המעשית במכללת הרצוג

חדר 201

תקצירי ההרצאות לפי א-ב המרצים

1. בלהה אדמנית, מכללת הרצוג

היבטים של שוויוניות מגדרית בזהותן של מתבגרות דתיות

בחירת היבטים של שוויוניות מגדרית בזהותן של מתבגרות דתיות מעניינת לאור העובדה שבתהליכי החיברות שלהן משולבים אלמנטים דתיים-מסורתיים הבאים לידי ביטוי ב"לימודי הקודש", יחד עם אלמנטים מערביים-מודרניים הנרכשים בלימודים הכלליים. מערכת החינוך הממלכתית-דתית נבדלת ממקבילותיה, הממלכתית והעצמאית-חרדית, בכפילות ערכים זו.

לאורך השנים, מערכת החינוך היהודית הממוסדת התייחסה רק לחינוך הבנים, כדי להכשירם לקחת חלק בפעילות הדתית הציבורית. פטור הבנות מלימוד תורה גרם להדרתן ממוקד הידע התורני מחד, ולנגישות רבה יותר ללשונות לעז ולהשכלה כללית מאידך, כדי להכשירן לקחת חלק בפעילות הכלכלית של המשפחה. עם התחייב הציונית יסדה חנה שפיצר את בית-הספר התיכון הדתי הראשון בירושלים בשנת 1918, במטרה להקנות לבנות הבנה עמוקה ביהדות, כדי שתוכלנה, כאמהות, לחנך כראוי את הדורות הבאים. ב-1976 הוקמה מכללת ברוריה (ובבסיסה לימוד תורה שבעל-פה במתכונת דומה לישיבות הגברים – לימוד תורה לשמה ללא כל תועלת מעשית. כיום, בוגרות החינוך הממלכתי דתי יוצאות לדרך עם שנים של השכלה תורנית וכללית ברמה גבוהה.

שגיא (תש"ס) מנתח את התפיסה המורכבת של הציונות הדתית עוד מראשיתה, כשבבסיסה קיימת דיאלקטיקה מתמדת בין מסורתיות ומודרניות, תוך הפנמת המודרניות לתודעה המסורתית עצמה באמצעות פרשנות מחודשת של המקורות. דברים אלו נוגעים גם לסוגיית מקומה של האשה במרחב הציבורי ולהשתמעויות האידיאולוגיות של יחסי המגדר בציבור הדתי. הקונפליקט אינו ניתן להכחשה.

גרוס (תשס"ג) מצאה שמבין ארבע הזהויות – דתית, לאומית, אזרחית ונשית – הזהות הנשית נמצאת במקום האחרון במודעותן של המתבגרות הדתיות וכמעט שאינה מטופלת במסגרת החינוך הפורמאלי. אדמנית (תשע"ה) בחנה תמיכה בהתפתחות מקצועית של נשים מול היעוד האימהי אצל מתבגרות ומתבגרים הלומדים בבתי ספר דתיים וממלכתיים. נמצא שהמתבגרות הדתיות שואפות לחיים של "גם וגם" ותמיכתן בהתפתחות המקצועית נופלת במעט מזו של המתבגרות החילוניות, וחזקה משמעויות מתמיכת המתבגרים הדתיים.

יש מקום לבחון הן את הסיבות שהביאו את המתבגרות לתמיכה בעמדות מורכבות, הן את ההשלכות שיש לפער הברור בין עמדות הבנות והבנים והן את תפקידה של מערכת החינוך בהקניית הכלים להתמודדות עם הקונפליקט.

אדמנית, ב' (תשע"ה). האשה במשפחה – דפוסים של שינוי והמשכיות. ירושלים.
גרוס, ז' (תשס"ג). תפקידיו החברתיים של החינוך הממלכתי-דתי. בתוך א' שגיא, וד' שוורץ (עורכים), מאה שנות ציונות דתית (עמ' 129-186) רמת גן: בר אילן.
שגיא, א' (תש"ס). ציונות דתית בין סגירות לפתיחות. בתוך א' שגיא, ד' שוורץ, וי' שטרן (עורכים), יהדות פנים וחוץ – דיאלוג בין עולמות (עמ' 124-168). ירושלים: מאגנס.

ד"ר בלהה אדמנית, מכללת הרצוג admanit@talpiot.ac.il

2. יהודה ביטי

זהות בקונפליקט: יהודים בחסות המיסיון בירושלים

במחצית השניה של המאה ה-19

"בתחינה ובקשה אני החתום אחתנן ממך אדון לפטור אותי מן הקריאה ותפילה של ליליה, על ב' טענות. אחד כשאני לא מבין אפילו דבור אחד מן קריאתך וגם מן תפילתך... ואני יודע שהתפילה יותר טובה בלשון שמבין, השנית, אם אחרים מדברים אני מחשב שמדברים נגדי, ואחר כך יוכל לבוא מחלוקת ודברים בטלים... ואני בכל לילה יעשה תפילתי בחדרי, ושלוש מאדונינו המשיח"

שורות אלו נכתבו בשנת 1855 על ידי נער יהודי ירושלמי בשם יוסף דוד פייאצק שעבר להתגורר בפנימיית היתומים בחסות ארגון מיסיונארי בשם חברת היהודים. ארגון זה, ששמו המלא הוא החברה הלונדונית להפצת הנצרות בקרב היהודים (London Society for Promoting Christianity Among the Jews) הוא ארגון מיסיונרי אנגליקני שהוקם בשנת 1809 בלונדון ומטרתו הייתה לשכנע את היהודים להמיר את דתם לנצרות הפרוטסטנטית. הארגון פעל בין השאר בירושלים בה הוא הקים בית-חולים המיועד ליהודים בעיר העתיקה (1843), בית-ספר מיסיונרי לבנות יהודיות (1848) וכן בית-מלאכה ששימש גם את הבנים, בו ניתן היה לרכוש מקצוע (נגרות וסנדלרות).

המרת הדת איננה רק עניין דתי ויש לה השפעות רבות על מעגלים זהותיים אחרים: המשפחתי, החברתי ובירושלים של המאה ה-19 אף לאומי. בקשתו של הנער יוסף דוד למנהל מוסד חושפת את המצב הנפשי בו שרוי הנער שעבר מדת אחת לדת אחרת, ומעולם מוכר לעולם חדש: "אני לא מבין אפילו דבור אחד מן קריאתך וגם מן תפילתך" כותב הוא בעברית רבנית, השפה בה למד להתבטא בכתב בימי ילדותו, כשאר יהודים בני-דורו.

במרכזה של הרצאה זו עומדת השאלה הבאה: מהם אסטרטגיות הלמידה בהן נקטו אנשי המיסיון כדי להקל על תחושות הזרות, לצמצם את הקונפליקט הפנימי, לפתח רגעי הזדהות ולאפשר את המעבר הרצוי? הדיון בשאלה הזו מבקש להיות דיון חינוכי – מבלי להיכנס להשתמעויות הדתיות והפולמוסיות הקשורות לסוגיה הנידונה. בפרספקטיבה זו, נבקש להתבונן בכניסיית המיסיון – נטולת סממנים נוצרים מובהקים – כאל מרחב למידה ובסידור התפילות - המתורגמות לעברית על ידי הבישוף האנגליקאני בירושלים שנולד כיהודי - כאל ספר לימוד.

ההרצאה תתבסס על קטעי זכרונות ועל תמונות עכשוויות.

ביבליוגרפיה ראשונית

- ל"א פרנקל, ירושלימה – ספר המסע, וינה 1860.
- ש' ספיר, מקורות חברות המיסיון האנגליקני שפעלו בירושלים ובארץ-ישראל במאה הי"ט ועד למלחמת-העולם הראשונה, קתדרה 19, (אפריל 198), עמ' 155-170.
- Crombie, Kelvin (2006) A Jewish Bishop in Jerusalem: the life story of Michael Solomon Alexander. Jerusalem

ד"ר יהודה ביטי, המכללה האקדמית הרצוג yehudab@herzog.ac.il

3. יעל ברוך

"זה ילד, זאת ילדה" – האומנם?

מסרים סמויים באיורי ספרים להוראת עברית בצפון אפריקה

בשלהי המאה התשע-עשרה ובראשית המאה העשרים נרתמו משכילים ואנשי חינוך שנתפסו לצינורות ולהחייאת השפה העברית לחיבור ספרים להוראת עברית, ללמד בהם את ילדי ישראל בשיטות ובאמצעי הוראה חדשניים שהתפתחו ללימוד שפה זרה כשפה שנייה. ספרים אלו, בעיקר ממזרח אירופה, ארץ ישראל וארה"ב, פרי עטם של מחנכים וסופרים אשכנזים עשו דרכם אל הקהילות בצפון-אפריקה – שבהן לא נתחברו ספרי לימוד מאוירים ומותאמים לגיל הצעיר. מחקרים שעסקו עד כה בהחייאת השפה העברית בקרב יהודי ארצות האסלאם לא נתנו את הדעת למקומם, לתוכנם ולהשפעתם של הספרים הללו שאומצו בידי המשכילים והמחנכים המקומיים באהדה ובהערכה רבה.

ספרים אלה נשאו בין דפיהם מעבר לשפה העברית המתחדשת במלוא עוזה גם ערכים תרבותיים שפגשו את התלמיד המתבונן בהם בעיקר באמצעות איוריהם. אלה האחרונים בהתגברם על הדלות הלשונית שלרוב מאפיינת ספרים להוראת שפה חדשה, היוו ערוץ לימוד נוסף עתיר מידע. והיו עבור תלמידים בני קהילות יהודי ארצות האסלאם בבחינת חלון הצצה לעולם המערבי, אולם גם גשר לליבו של התלמיד שעליו עברו בסך ערכים ומסרים סמויים. הדיסוננס המתגלה בין מציאות חייהם של ילדים יהודים מארצות האסלאם, חזותם, תנאי מחייתם ומסגרות הלימוד כפי שהם משתקפים בתצלומים בני התקופה לבין איורי דמויות הילדים והווי חייהם שניבטו אליהם מבין דפי ספרי הלימוד הוא חריף ביותר, והוא הבסיס למחקרי זה. התשתית התאורטית והראיונות האישיים שערכתי פותחים את הפתח לייחס לאיורים אלה המשוקעים בתרבות המערב וערכיה פעילות של סוכני חיברות בקרב הילדים, כחלק מכלל מנגנון מערכת החינוך שנרתם למפעל הציוני ולפעילותם של המורים שליחי הציונות שהגיעו מארץ ישראל ומאשכנז לקהילות ארצות האסלאם.

בהרצאתי אבקש להציב אלה מול אלה איורים מתוך ספרים פרי עטם ותרבותם של יהודים יוצאי אירופה ואשר שימשו להוראת עברית בארצות האסלאם, אל מול צילומי ילדים בני אותה תקופה בהווי חייהם, ולדון בפוטנציאל השפעתו הגלויה והסמויה של ספר הלימוד בר-הסמכה על המתבוננים בו, ילדי הגיל הרך. אדון בכך מתוך היבטים אחדים, ביניהם: הספר כסוכן חיברות, כתוצר של תרבות מערבית הגמונית, כנציג הסמכות והממסד הציוני, כמניע תהליך של הזרה תרבותית וכחות תחת אושיות העולם הידוע והמוכר של הילד בחושפו בפניו, באופן בלתי מתווך, עולם ערכים רחוק מעולמו כמזרח ממערב, תרתי משמע.

ביבליוגרפיה:

גונן, רות תור (1995). מסרים ערכיים בספרי-ילדים ישראלים מאוירים לגיל הרך בשנים 1948-1984. מעגלי קריאה, 23 24, עמ' 53 93.

כרמי, שלמה (1997). עם אחד ושפה אחת: תחיית הלשון העברית בראייה בין תחומית, קורות ומקורות. תל אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור.

לוי, אריה (1989). המסר הסמוי של ספרי לימוד להוראת עברית במחצית השנייה של המאה ה-19. בתוך עילית אולשטיין, דוד זיסוניין ואילנה שוהמי (עורכים), העברית ככוח מאחד בחינוך היהודי בתפוצות (עמ' 7 22). תל-אביב: מפעלים אוניברסיטאיים.

שינאק, מזל (2000). הוראת העברית – מ"כוח מאחד" ל"גשר צר מאוד": השתקפות אמנות חברתיות בספרי לימוד להוראת עברית. בתוך אורה (רודריג) שורצולד, שושנה בלום-קולקה, עלית אולשטיין (עורכות), ספר רפאל ניר: מחקרים בתקשורת, בבלשנות ובהוראת לשון (עמ' 82 100). ירושלים: כרמל.

שלום, צילה (תשס"ב). לשונם של ספרי הלימוד בלשון לאורך המאה ה-20 ניתוח בלשני בפרספקטיבה היסטורית-חברתית. חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה". אוניברסיטת בר-אילן.

4. יהודה ברנדס

שילוב תורה וחכמה: שתי גישות שני דגמים של תכניות לימודים: הראי"ה קוק והרא"מ ליפשיץ

הראי"ה קוק והרא"מ ליפשיץ פעלו בארץ ישראל בתחילת המאה העשרים והשפיעו באופן משמעותי על מערכת החינוך הציבורית דתית. הרב קוק היה מעורב בעשייה החינוכית עוד בתקופת יפו, כשליווה מקרוב את בית הספר תחכמוני ומסגרות חינוך נוספות בישוב החדש, ולימים בחזון הישיבה המרכזית העולמית ותחילת מימושו בישיבתו שבירושלים.

הרא"מ ליפשיץ היה ממניחי היסודות של הכשרת המורים הציבורית דתית, הקים את הסמינר למורים מזרחי ועמד בראשו עד פטירתו בשנת תש"ו.

שני האישים חלקו תפיסה משותפת בדבר החשיבות של הרחבת גבולות לימוד התורה מעבר למתכונת הצרה של הישיבה המסורתית בדורות האחרונים, שהיתה מבוססת רובה ככולה על לימוד התלמוד. הן בהרחבת מקצועות התורה והן בשילוב לימודים כלליים: "חכמות חיצוניות".

אולם, למרות הדמיון בין שתי הגישות, נבדלו האישים מאד בהבנתם את אופן השילוב הראוי, מניעיו ומטרותיו. דבר זה ניכר הן מהצהרותיהם הרעיוניות הישירות והן מתכניות הלימודים שהציעו למוסדות הלימוד שעמדו בראשם או שנשמעו להדרכתם.

מסתבר, שהמחלוקת בין הרב קוק לבין הרא"מ ליפשיץ מצויה ברקע של פולמוסים רבים אודות תכנית הלימודים הרצויה בחינוך הדתי, עד ימינו אלה. בהרצאתי אבקש לבחון את המחלוקת הרעיונית בין האישים ואת השלכותיה המעשיות, הן בזמנם והן בהשפעותיהם לאורך השנים עד ימינו אלה.

מקורות:

גרינבוים, נתן. החינוך הממלכתי דתי במעבר לשנות האלף השלישי. בתוך: קובץ הציבור הדתית, ירושלים תשנ"ט (עורך: שמחה רז). עמ' 292 – 305.

דגן, מתתיהו. התפתחות החינוך הממ"ד בחמישים השנה. בתוך: החינוך הציבורי הדתי במבחן הזמן והתקופה. 2006. (אתר דעת).

ליפשיץ, חיים. החינוך במשנת הרב קוק. קובץ הראי"ה ירושלים תשכ"ו (עורך: יצחק רפאל) 137 - 153

ליפשיץ, ר' א"מ. "לשאלת התכנית", כתבים ג' עמ' קכו – קלב. (ופרקים נוספים בכרכי הכתבים).

מישלו, שפרה. מה בין הראי"ה קוק לבנו הרצי"ה קוק ביחס ללימודי חול? שנתון "שאנן", כ', תשע"ה. עמ' 359 – 370

נידרלנד דורון, בין קודש לחול - הבדלה או שילוב? : מ"בית המדרש למורים המזרחי" ל"מכללת ליפשיץ" - חזון ומעשה. דור לדור; קבצים לחקר ולתיעוד תולדות החינוך היהודי בישראל ובתפוצות. תל-אביב גליון מד תשע"ג. עמ' 380 – 407.

קפלן, קימי, אליעזר מאיר ליפשיץ – מורה ומחנך, תלמיד חכם ומלומד. מגד ירחים תמוז תשס"ה.

5. יונתן ברנשטיין ואביחי קלרמן

"הימנעות או הזדמנות"

אתגרי עידן הפוסט אמת כהזדמנות להתפתחות ולצמיחה ערכית-חינוכית

בהרצאה נציג מחקר ייחודי, שעוסק בהכנסת העיסוק בדת ובחינוך דתי לתבנית הפוסט-אמת (Jacobsen & Jacobsen, 2018).

הדת נתפסת בעיני רבים כ"מסמרות נטועים" וככזו שאינה ניתנת לשינוי, וכן רבים סוברים כי הריטואל הדתי-מעשי לא עומד לדיון ואין לעשות קישור בין הדת, לבין שינויי עידן זה או אחר, ואם נמצא קשר, הוא מקרי בהחלט.

בזמן בו רבים יכולים לראות את הקשר בין הדת לרב-תרבותיות בהקשר של הימנעות ובריחה, על ידי עיסוק בשאלות כדוגמת: איך ניתן להציל "כמה שיותר תפוחים" מהדוכן המתפזר בשוק ונאבד, ובמיוחד לגבי השאלה: האם יש לנו זכות בכלל לחנך לערכים? – ממצאי המחקר מלמדים אחרת!

מכיוון שתורת המסורת היהודית נתפסת כנצחית בבסיסה, ומתוך כך היא מתאימה לכל זמן וזמן, אזי שאלת המוצא היא איך מהרעורר מגיעים דווקא לבנייה. בעולם של ערכים משתנים, עידן הפוסט אמת מעלה בירור מחודש על הערכים כולם (Peters, 2017). לעומת זאת, בעולם הדת הערכים הם קבועים והדיון אינו על ערכי התורה עצמם, אלא על עצם המפגש בין ערכים אלה לבין העולם ועל התועלת המופקת מהתובנות שעולות ממפגש זה.

מה היה בעבר, ומה התחדש בזמננו?

בעידן ה"אמת", קהילות יהודיות רבות נהגו להדיר מתוכן את מעלי הספקות ואת המערערים בצורה זו או אחרת על דרך הישר, ותלמידי מוסדות החינוך יכלו להסתגר ולשקוע בדיוני עומק על משמעות החיים. כיום, המצב שונה (Klamer, 2017). המפגש עם העולם הרב-תרבותי יוצר שיח רחב של שאלות ותהיות אודות זהותו של האדם הפרטי, עימן יש להתמודד, ואפשרות ההתעלמות מהן והדרת נושאיהן איננה בנמצא עוד. כמו כן, כאשר רובם המוחלט של בני הנוער – בהם מתמקד המחקר – אוחזים בידיהם מכשיר "חכם" כזה או אחר, וכאשר רצונותיהם השונים מתגשמים בקלות יחסית, היכולת לשכנעם להקשיב לדברי חכמה ולהשקפה כוללת יותר על חייהם נעשית קשה פי כמה וכמה.

כיצד אפשר לעשות זאת אחרת?

ממצאי מחקר עיוני-פרשני המתבסס על מחקרים איכותניים, שנעשו באמצעות ראיונות, ועל פרשנות הנגזרת מתוך ניתוח הממצאים העולים מהם, מלמדים כי ניתן בעזרת הממצאים העולים ממנו (הגורמים לעזיבת דרך ה"אמת", והתמודדות עם עזיבה זו), להתוות את הדרך לבלתי אפשרי - החלת עולם ערכים ותיק ושמרני בקרב בני הנוער בעידן של שינוי מתמיד והתחדשות, בעולם בו הערכים המודרניים איבדו את ערכם מזה זמן רב.

ביבליוגרפיה עיקרית:

- גל-גץ, פי' (2011). הדתל"שים: מסע אל עולמם של דתיים לשעבר. תל אביב: עם עובד.
- מרגוליס, פי' (2017). היוצאים: מדוע דתיים עוזבים את הדת וכיצד להתמודד עם האתגר. אשקלון: סלע-מאיר.
- נאמן, נ' (2008). הפנאי כגורם לעזיבת אורח חיים דתי – האומנם?. מגמות, 45, 743-764.
- נאמן, נ' (2012). מקומה של המשפחה כגורם בעזיבת אורח חיים דתי של צעירים מהחברה הדתית-לאומית. בתוך י' ארנון, י' פרידלנדר, ד' שוורץ (עורכים), סוגיות בחקר הציונות הדתית: התפתחויות ותמורות לדורותיהן (273-308). רמת גן: אוניברסיטת בר אילן.
- קרנצלר, מ' (2012). שלמים עם עצמם: ראיונות עומק חוזרים עם חוזרים בשאלה. סוגיות חברתיות בישראל: כתב עת לנושאי חברה, 13, 177-192.

יונתן ברנשטיין וד"ר אביחי קלרמן, מכללת הרצוג avichai@herzog.ac.il

6. אפרת גרוסמן

בין פונקציונלי לסימבולי - הטיפוגרפיה של ספרי הקודש

ארון הספרים היהודי הקאנוני ושמירה עליו מצוי בבסיס זהותה של החברה הדתית וכחלק בלתי נפרד ממנו, שפתו החזותית; גופנים, צורות צבעים וקומפוזיציה. שמירה על אוצרות הטיפוגרפיה הישנים כמוה כשמירה על דפוסי הלימוד מקדמא דנא וזאת לעיתים במחיר אי הנגשת הספר למתקשים בלימודו. כיצד הופך משהו שהותקן הומצא או עוצב למלא פונקציה מסוימת לסמל או שיקוף המגלם בתוכו סימבוליקה של תרבות באופן המקשה עלינו ולעיתים אף אוסר לשנותו.

תפקיד הטיפוגרפיה בספרות הקודש, רב יותר מ"לכתוב בעזרת אותיות",¹ על האות לבטא בצורתה זהות לאומית, דתית ותחושת כבוד וכן לשמש כצינור בין המתפלל לבין מעשה התפילה. כל חריגה בעיצוב ולא משנה מה היתה כוונת המדפיס מלכתחילה, יכולה לעמוד בין המתפלל לבין תפילתו ובין הלומד ללימודו. על כן אין בעיצוב ספרי קודש אמנות לשם אמנות וכן היא אינה נועדה לבטא את הלך רוחו של המעצב, כפי שקורה בתחומי עיצוב אחרים. יחד עם זאת, לאורך השנים נעשו נסיונות לשינוי השפה החזותית בעולם הספר היהודי, לצרכי חינוך. הלברטל, כאשר נשאל בעבר על האתגר שבחשיפת הציבור הישראלי לקאנון היהודי, טען כי התרבות הישראלית איבדה את המימד היהודי שלה והדבר אינו מסתכם בספרים עצמם. "זו לא רק שאלה של ספרים, אלא כמעט שאלה של שפה. העברית נעשית יותר ויותר מנותקת מהשורשים הקדומים שלה. השפה העברית המודרנית עוברת תהליך של העשרה גדולה והשתכללות, אולם במקביל היא גם סובלת מהידלדלות"

בהרצאה נשאל האם שינויים טיפוגרפיים כפי שנעשו בספרי הגמרא לדוגמא, משקפים טענה זו והאם אכן נעלם לנו סוג מסוים של עברית בדרך להנגשת הספר עבור התלמידים. האם העלמות של שפה טיפוגרפית בדרך שהורגלנו אליה הוא אבדן או תהליך חינוכי, רב תרבותי הכרחי.

אפרת גרוסמן, דוקטורנטית במחלקה לאמנות יהודית בבר אילן (נושא המחקר: טיפוגרפיה וזהות)

מרצה לתקשורת חזותית בקריה האקדמית אונו, שנקר, מכללת אמונה

לשעבר ראש המחלקה לתקשורת חזותית ואינטראקטיבית באוני' אריאל ומרצה בישיבה יוניברסיטי, ניו יורק.

effratg@gmail.com

¹ Jan Tschichold, *Asymmetric Typography*, trans. Translated by Ruari McLean, Toronto, 1967 P. 54-55
לפתוח את ארון הספרים: כיצד מקרבים את הציבור הישראלי לטקסטים היהודיים?, "דברים אחדים": תרבות יהודית מעת לעת, 8, ירושלים, 2010, heb.hartman.org.il/Dvarim_Achadim_View.asp?Article_Id=116&Cat_Id=245&Cat_Type

7. הדס דוויק

מיומנויות לשוניות (חינוך לשוני):

התמורות שחלו לאורך השנים במדיניות משרד החינוך

רקע:

עם הקמת משרד החינוך של מדינת ישראל, היתה אוכלוסיית המדינה מורכבת מאחוז ניכר של עולים חדשים מארצות שונות. בהתאם לכך, הוראת הלשון היתה בעיקרה פונקציונלית: הוראת שפה שימושית, הוראת כללי דקדוק לשוני, כתיב וכד', כאשר המטרה המרכזית היתה הקניית מיומנויות שפה יומיומיות שסייעו לתלמיד להשתלב במארג החיים במדינת ישראל.

עם חלוף הזמן, ושינוי מאפייני האוכלוסיה להיות רובה דור שני ושלישי לעליה, השתנו גם מטרות החינוך הלשוני, וכיום 50% מתכנית הלימודים מוקדש לפיתוח מיומנויות הבנת הנקרא וכתיבה ברמה גבוהה (הסקת מסקנות, איחוד מידע ממס' מקורות, תמצות וכד'). מטרות אלה נועדו לפתח את המיומנויות הגבוהות של השפה, ולתת בידי התלמידים כלי להשתלבות עתידית בעולם האקדמי.

מטרת ההרצאה הינה סקירת השינויים בהרכב האוכלוסיה במדינת ישראל ושליטתה בעברית, ושינויי המדיניות והמטרות של האגף לחינוך לשוני לאורך השנים שנגזרה מכך.

תקציר:

תכנית לימודים היא תוצר חברתי המבטא נורמות, דעות, השקפות ואמונות של מחבריה. אי לכך, בדיקת תוכניהם של תוכניות לימודים כתובות בתקופת זמן מוגדרת מאפשרת לבחון תהליכים תרבותיים ופוליטיים.

כאשר באים אנשי המקצוע לחבר תכנית לימודים חדשה, הם מתחשבים בגורמים פנימיים לתוכן המקצועי, וגורמים חיצוניים לתחום התוכן.

להלן הגורמים העיקריים שהשפיעו על חיבור תכנית הלימודים בעברית:

הגורם הפנימי העיקרי הוא שינוי בדרך המחקר הלשוני בעולם כולו, שהשפיע גם על חקר השפה העברית:

בזמן חיבור תכנית הלימודים הראשונה (תשי"ד) עמדה במרכז המחקר הלשוני העולמי הגישה הפונקציונלית.

לקראת תכנית הלימודים השניה (תשל"ט) עלה קרנה של הגישה המדעית.

לקראת תכנית הלימודים השלישית (תשס"ג) התפתחה הגישה ההקשרית, שראתה בלימודי הלשון כלי לשיפור התקשורת.

הגורם החיצוני העיקרי לתחום התוכן הוא השינויים שחלו בהרכב האוכלוסיה בישראל: מאוכלוסיה המורכבת ברובה מעולים חדשים שאינם שולטים בשפה העברית, ועד לאוכלוסיה המורכבת ברובה מילידי הארץ, דוברי עברית, הזקוקים לשפה לא רק לצרכי תקשורת אלא גם לשם לימודים גבוהים ופיתוח אישי-מקצועי.

במהלך ההרצאה נרחיב בקצרה על כל אחד מן הגורמים, ולאחר מכן נראה איך כל אחד מהם השפיע על התמורות שנערכו בתכנית הלימודים בעברית, ונגיע למסקנות העיקריות:

תוכנית תשי"ד מדגישה את הפן התרבותי, את הלשון הלאומית, את צורכי האומה, בתוך חברה המורכבת ברובה מעולים חדשים.

המשפיעים העיקריים על עיצוב תכנית זו הם הרכב אוכלוסיית התלמידים והגישה הפונקציונלית של חקר הלשון.

תכנית תשל"ט מדגישה את הצד המחקרי, המדעי. הלשון כבר לא הייתה צריכה להילמד, היא הייתה עובדה קיימת. על כן עיקר הלימוד הופנה להבנתה של הלשון ולחקירתה כתופעה מרכזית בחיי הילד.

המשפיעים העיקריים על עיצוב תכנית זו הם השינוי בהרכב אוכלוסיית התלמידים, והגישה המחקרית בחקר הלשון. בתוכנית תשס"ג הלשון היא כבר אינה מטרת הלימוד. אין מדובר על תוכנית לימודים בלשון אלא על תוכנית לימודים לחינוך לשוני. תכנית זו מדגישה את הפן האורייני ואת צורכי הילד.

המשפיעים העיקריים על עיצוב תכנית זו הם הגישה הפוסטמודרנית, והגישה ההקשרית בחקר הלשון.

ניתן לראות, אם כן, כי קביעת תכנית הלימודים מושפעת הן מהידע המחקרי הרווח בעולם, והן מהמצב הפוליטי-תרבותי השורר בארץ בעת חיבורה.

ביבליוגרפיה ראשונית:

- אלון ע' (2002). תוכניות הלימודים בלשון במדינת ישראל. בתוך: הופמן (עורך) ערכים ומטרות בתכניות הלימודים בישראל עמ' 75-99. הוצאת רכס.
- חרוב ס' (תשס"ו). תכנית הלימודים בעברית והפרויקט לטיפוח הבנת הנקרא. בתוך: איגרת מידע נ"ב, עמ' 48-69. הוצאת משרד החינוך, האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים
- לבנת ז' (2014). העברית כשפת מחקר מודרנית. בתוך: ענבר, שילה ובורשטיין (עורכים) דפים (57), עמ' 83-94. הוצאת מכון מופ"ת.
- רוזנר ר' (2014). "דיבור מתוכנן" בתכניות הלימודים בעברית (כשפת אם) בבית הספר העל-יסודי 95 ועד ימינו. בתוך: ענבר, שילה ובורשטיין (עורכים) דפים (57), עמ' 95-212. הוצאת מכון מופ"ת.
- רוזנר ר' (תשנ"ה). דקדוק בית הספר מקום המדינה ועד ימינו. בתוך: בורשטיין (עורכת) ספר איתי זמרן - אסופת מאמרים של מרצים במכללה לחינוך ע"ש דוד ילין, עמ' 423-432. הוצאת דוד ילין.
- תדמור-שמעוני ט' (2001). 'עודד ונורית לא גרים כאן' - מקומו (הנפקד) של הילד הארץ-ישראלי בתוכנית הלימודים הממלכתית הראשונה. בתוך: גינוסר (עורך) עיונים בתקומת ישראל: מאסף לבעיות הציונות, הישוב ומדינת ישראל (11), עמ' 350-368. הוצאת אונ' בן גוריון בנגב.

הדס דוויק, מרצה בחוג לחינוך מיוחד במכללה האקדמית הרצוג hadaddu@gmail.com

8. נאוה דקל ורות קרק

חינוך, לאומיות ומגדר ביומנה של המחנכת מנוחה רדובילצקי, 1911 - 1912

"מה אני? – בעצמי לא אדע! – פרי הספקות – פרי הגלות. יהודיה אני- אוהבת עמי? כן, נכונה לעבוד

בעדו? – בלי גבול או בגבולים? – קשה השאלה, או קשות השאלות". מנוחה רדובילצקי, (1896-1942), עלתה לארץ-ישראל בעלייה השנייה והתחילה את עבודתה כמחנכת במעון לבנות של חברת "העזרה" הגרמנית בירושלים. היומן שכתבה בין השנים 1911-1912 חושף בפנינו את האופן שבו גיבשה את זהותה כאישה וכמחנכת ציונית ואת עמדותיה החינוכיות. כתב היד של היומן נמצא בארכיון של עיריית ירושלים. ההרצאה מהווה חלק ממחקר של כתבי היד של זוג המחנכים דוד אבישר ומנוחה רדובילצקי – אבישר.

ככלל יומנים לא זכו להתעניינות מחקרית נרחבת כמו אוטוביוגרפיות; אולם חוקרים העוסקים בביתוח יומנים כמקור היסטורי מציינים את היותם כלי להכרה ולעיבוד של העצמי, שבדומה לכתיבת אוטוביוגרפיות מכוננים זהות נרטיבית. יומנים נכתבו פעמים רבות בתקופות סוערות שהשפיעו ואף ערערו את זהות הכותבים. מעבר להיותו דרך לשחרור ממצוקות ועומסים פנימיים, כתיבת יומן נתפסת כמסייעת בהבנה ובאינטגרציה בין החלקים השונים של העצמי וביצירת סדר חשיבתי. היבט משמעותי נוסף הוא העובדה שביומן באים לידי ביטוי החיים הפרטיים והציבוריים והמתח בין הערכים החברתיים לפנימיים של הכותב/ת.

בשנים שבהן כתבה את היומן הייתה מנוחה רדובילצקי צעירה בראשית דרכה. היומן היווה עבורה אמצעי ללמוד את תפקידה וזהותה בעולם תרבותי חדש. הוא משקף את חיפושי הדרך והשאיפה להגשמה עצמית שהיו לה כאישה וכמחנכת בחברה החדשה בארץ-ישראל. רדובילצקי מעלה ביומן גם דילמות חינוכיות שעלו מתוך עבודתה במעון, מספרת על האירועים שהתרחשו ומנתחת את התגובות שלה. ההרצאה תתמקד באופן שבו משתקפים ביומן ההתלבטויות והשאלות שהיו לה ביחס לזהותה כאישה וכמחנכת בארץ-ישראל וביחס לזהות הבנות שחינכה, ותעמוד על חשיבותו של היומן כמקור היסטורי משמעותי.

ביבליוגרפיה:

- גולדברג, עמוס, טראומה בגוף ראשון: כתיבת יומנים בתקופת השואה, דביר ואוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 2012, פרקים א,ב.
- ברלוביץ, יפה, (עורכת), ציפור פצועה: דורה באדר – יומן 1933-1937, בני ברק, 2011, אחרית דבר.
- לובין, אורלי, אשה קוראת אשה, הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה, חיפה תשס"ג 2003.

ד"ר נאוה דקל, מכון כרם לחינוך הומניסטי יהודי, המכללה האקדמית לחינוך דוד ילין, nava.dekel@mail.huji.ac.il

רות קרק, האוניברסיטה העברית

התפתחות ההוראה-למידה הקבוצתית בישראל מחינוך תרבותי לאומי אחיד לרב-תרבותיות: דוגמא לשימוש בשיטות הוראה-למידה בחקר תולדות החינוך

בהצגה זו אנתח על ידי 'סקירת על' (systematic review) שיטתית של המקורות המשניים שחקרו את ההל-הקבוצתית כסוגה ייחודית בתולדות החינוך מהיישוב ואילך (שקדמו לה ישיבות בבל וא"י).

(א) בימי היישוב, בהשראת זרם העובדים והחינוך הקיבוצי, היה מקום מרכזי לחברת תלמידים' שקבוצותיה כיתות (וחטיבות גיל), וללמידה קבוצתית בתוך הכיתות האלה. הקבוצות למדו וחקרו נושאים אינטגרטיביים שרובם היו קשורים לתחיית העם על ידי הציונות. הנושאים סוכמו בחוברות, ב'ספרי נושא', בתערוכות ובהצגות, בעיקר בבתי"ס היסודיים.

(ב) עם הקמת מדינת ישראל נותרה ההל-הקבוצתית נחלת התנועה הקיבוצית ונעלמה כמעט כליל כיתר השיטות הפעלתניות, שכן הקליטה החינוכית של העלייה הגדולה, בד בבד עם הכשרה חפזה של מורים רבים, גרמה להתמקדות בלימודי העברית והיהדות בדרך ההוראה הפרונטלית.

(ג) במקביל, בשל קליטת העלייה, נדרש מרכז במערכת החינוך כדי להגיע לכלל אוכלוסיות התלמידים. כבר אז החל 'המרכז למוסדות חינוך לטעוני טיפוח' לנסות מגוון דרכי הוראה פעלתניות, וכן שתי שיטות – קבוצות עזר לתלמידים חלשים והקבוצות על פי הרמה הלימודית במקצת מקצועות הלימוד, מחוץ לכיתת האם. בפועל, מדיניות 'כור ההיתוך' התרבותי האחיד לא הצליחה להתגבר על הפערים שבין בני הישראלים הוותיקים, אשכנזים ברובם, לבני העולים החדשים, רובם מארצות האסלאם, והשיטות הקבוצתיות הועילו רק חלקית לשיפור ההישגים הלימודיים.

(ד) ההקבוצות על פי רמות, שנועדו להתגבר על קשיי ההוראה בכיתה ההטרורגנית, הועמקו בעקבות הנהגת הרפורמה בחינוך והקמת חטיבות הביניים בסוף שנות ה-60 וראשית שנות ה-70.

(ה) ההקבוצות התגלו כבעייתיות, לימודית וחברתית, ועל כן נעשו משנות ה-70 ניסיונות למצוא דרכי ההוראה מתאימות להל-בכיתות ההטרורגניות ע"י אוניברסיטאות, מכללות, מט"ח ועוד.

(ו) הפרופסורים שלמה שרן ורחל הרץ-לזרוביץ' וד"ר אינה פוקס פיתחו את שיטת 'קבוצות המחקר' ובעיקר למידת נושאים בקבוצות לפי התעניינות משתתפיהן, הבוחרים את המתודולוגיה ועושים את המחקר תוך כדי לימוד כישורים חברתיים הנדרשים לביצוע המטלות בצוות. השיטה פותחה ונוסתה בבתי ספר יסודיים רבים – מהם באוכלוסיות מצוקה – והמחקרים שליוו אותה למעלה מעשור הראו שתרמה לקידום ההישגים הלימודיים ולפיתוח הכישורים החברתיים ועוד תכונות יותר מבתי הספר שבהם לא הונהגה השיטה.

(ז) משנת 1979 ובעיקר בשנות השמונים התהדקו קשריהם של החוקרים הישראלים עם שותפיהם האמריקנים, הוקם ארגון בין-לאומי ו'הלמידה הקבוצתית' הייתה ל'למידה שיתופית' (cooperative learning). כעשרים שיטות של 'למידה שיתופית' פותחו בעולם, וחלקן יובאו מארצות הברית לישראל; הן הצליחו בבתי הספר היסודיים ורק חלקית בחטיבות הביניים האינטגרטיביות. קשיי היישום נגרמו בשל שוני בין התרבויות: המסורות היהודית והציונית-הסוציאליסטית הדגישו את השיתופיות בלמידה ואת ההנעה הפנימית ללימודים ואילו האמריקאים – את התחרותיות בין קבוצות ובין יחידים בתוך הקבוצות ואת ההנעה החיצונית בדרך של תעודות ופרסים.

(ח) בשנות ה-90 נלמדו הלקחים והלמידה השיתופית בישראל הגיעה לקבוצות הטרורגניות רבות ובכל הגילאים. פותחו שיטות חדשות; מזוג מרכיבים שהצליחו ממגוון שיטות הלמידה השיתופית בעולם ובישראל. השיטות יושמו במגוון אוכלוסיות תלמידים, הורחבו לתחומי המדעים, הספרות והלשון, השפות הזרות ועוד, ושולבו עם שיטות למידה אחרות – יחידניות, זוגיות וכיתתיות, פעלתניות ושאינן פעלתניות, בין היתר ב'הוראה המותאמת' של מט"ח.

משמנת השלבים הכרונולוגיים הללו של שיטות הה-ל ניתן ללמוד רבות על התפתחות החינוך בישראל: מחינוך תרבותי לאומי אחד ששואף ל'כור היתוך' אינטגרטיבי של 'היהודי החדש' ו'שולל הגולה' ל'רב-תרבותיות' של גלויות בתוך כיתות הטרוגניות (ובמקביל חל מעבר מ'חינוך מיוחד' נפרד להכלת השונה באמצעות 'מדיניות השילוב'). השימוש המוצע בשיטות הה-ל בחקר תולדות החינוך אינו סותר את עצם מחקרן של שיטות אלה מההיבט הפדגוגי-דידקטי אלא משלים ומעמיק אותו.

המקורות שנתחוו:

ברינקר, ר' ורון, ט' (1999). הוראה מותאמת – התפתחות ושינוי: מפרויקט ניסויי להעמקה ומיסוד:

1999-1973. בתוך: ר' גלובמן ו' עירם (עורכים), התפתחותה של ההוראה במוסדות החינוך בישראל (עמ' 83–127). אוניברסיטת תל אביב: רמות.

דרור, י' (1994). החינוך החברתי-ערכי ב'זרם העובדים' בתקופת המנדט הבריטי (1921–1948): מעבר לחינוך עכשווי. דור לדור, ו.

דרור, י' (1999). מבט היסטורי על 50 שנות חינוך במדינת ישראל: תקופות ודילמות. בתוך: א' פלד (עורך), יובל למערכת החינוך בישראל (עמ' 39–66). תל אביב וירושלים: ההוצאה לאור של משרד הביטחון ומשרד החינוך והתרבות.

דרור, י' (2002). תולדות החינוך הקיבוצי: ממעשה להלכה. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.

דרור, י' (2008). הלמידה הקבוצתית או הלמידה השיתופית. בתוך כלים שלובים בחינוך הלאומי: הסיפור הציוני (עמ' 273–276). ירושלים: מאגנס

הרץ-לזרוביץ, ר' ופוקס, א' (1987). למידה שיתופית בכיתה. חיפה: אח.

הרץ-לזרוביץ, ר' וצלניקר, ת' (1999). למידה שיתופית בישראל: היבטים היסטוריים, תרבותיים וחינוכיים. בתוך: ר' גלובמן ו' עירם (עורכים), התפתחותה של ההוראה במוסדות החינוך בישראל (עמ' 167–195). אוניברסיטת תל אביב: רמות.

כתריאל, ת' ונשר, פ' (1997). 'כיתה מגובשת': הרטוריקה של החינוך החברתי בתרבות בית הספר הישראלי. בתוך: י' דנילוב (עורכת), תכנון מדיניות החינוך, ניירות עמדה התשנ"ה, כרך א: חינוך ערכי (עמ' 57–87). ירושלים: משרד החינוך, התרבות והספורט, המזכירות הפדגוגית.

עדיאל, ש' (עורך) (1970). עשור למפעלי הטיפוח. ירושלים: משרד החינוך והתרבות.

ערן, א' (2005). תפיסת הרב-תרבותיות בבית הספר האזורי 'גאון הירדן' בבקעת בית-שאן (2004–2005). עבודת גמר לתואר מוסמך. תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.

ריץ, י' ובן-ארי, ר' (עורכים) (1994). שיטות הוראה לכיתה ההטרוגנית. אבן יהודה: רכס.

רש, נ' וכפיר, ד' (2004). מיזוג חינוכי בישראל: שלושים שנים של מדיניות הסנסנית בצל אידיאולוגיה משתנה. מגמות, מג (1), 33–63.

שרן, ש' והרץ-לזרוביץ, ר' (1978). שיתוף פעולה ותקשורת בבית הספר. ירושלים ותל אביב: שוקן.

פרופ' יובל דרור, אוניברסיטת תל אביב ומכללת תל-חי droryuvl@tauex.tau.ac.il

תהליך גיבוש זהות אתנית בקרב תלמידי מכינות קדם-צבאיות דתיות

פיני (Phinney, 1992:156) מתארת את הזהות האתנית כ"חלק מתפיסתו העצמית של הפרט, השואבת מן הידע של היותו חבר בקבוצה חברתית ומהערכים והרגשות הקשורים באופן משמעותי לחברות זו". ממצאי מחקר אורך שביצעו פיני וחבירה (Phinney & Chavira, 1992), מצביעים על כך שהזהות האתנית מתקדמת לעבר "זהות מושגת" בין הגילאים 16 ו-19. בהקשר של המכינות הקדם-צבאיות הדתיות לא היה ברור האם הזהות האתנית מעסיקה את התלמידים, לאור התפתחותה של מערכת החינוך הדתית בתחום זה (גרוס, 2003; שוורצוולד, 1990; שטאל, 1976) ולאור היעדר מחקר בעשורים האחרונים.

מטרת המחקר לבחון כיצד מתגבשת הזהות האתנית של תלמידי מכינות קדם-צבאיות דתיות עד סוף התיכון ובמהלך שנת הלימודים במכינה.

שאלת המחקר נבחנה בקרב תלמידים בשלוש מכינות קדם-צבאיות דתיות הממוקמות באזורים שונים בארץ, במהלך השנים תש"ע-תשע"א, תוך שימוש בשתי מתודולוגיות מחקריות:

1. מחקר איכותני, המבוסס על 158 ראיונות שנערכו עם עשרים נחקרים משלוש המכינות, על ראיון פתוח עם שלושת ראשי המכינה ועל 42 תצפיות שנערכו בשלוש המכינות במהלך שנה וחצי.
2. מחקר כמותי, המבוסס על שאלון זהות אתנית של פיני (Phinney, 1992) בגרסה השנייה שלו (Roberts et al., 1999), שמילאו תלמידי שלוש המכינות משני השנתונים, תש"ע ותשע"א, בתחילת שנת הלימודים ובסופה (N=135).

ממצאי המחקר האיכותני מצביעים על כך שהזהות האתנית נתפסת כבלתי רלוונטית במוצהר (ראיונות) ומתקיימת מתחת לפני השטח (תצפיות). מצאנו כי בסוף השנה מרבית התלמידים מקבלים את עמדת המכינה כי יש לאמץ את גישת "כור ההיתוך", למעט ביחס למנהגים הדתיים, גם אם חשבו אחרת בתחילת השנה. ממצאי המחקר הכמותי הצביעו על הבדלים מפתיעים בין מזרחים לאשכנזים ביחס למחקרים מקבילים בעולם. כמו-כן, מצאנו כי ההגדרה העצמית של 32% מהנבדקים השתנתה בסוף השנה, ממצא שאין לו מקבילה בספרות, כשהשינוי הוא בעיקר בקרב נבדקים מזרחים או מעורבים.

שילוב מתודולוגיות המחקר בתחום זה, שלא מצאנו לו מקבילות בספרות, אפשר לבחון בצורה מעמיקה יותר את תהליך גיבוש הזהות האתנית והצביע על נק' התורפה של כל אחת מהמתודולוגיות בנפרד.

11. אילון היימן

חינוך לקבלת "האחר"

נאמר בגמרא: "אדם קרוב אצל עצמו" והוסיף על כך שלום חנוך: "אדם קרוב אצל עצמו, בתוך עצמו הוא גר." הצד השווה שבין שני הציטוטים הנ"ל הוא העובדה כי אדם מתייחס באופן אחד לעצמו ולדומים לו ובאופן אחר ושונה לרחוקים ולאלו שאינם דומים לו.

אנו, במערכת החינוך בישראל, אמורים לסייע לתלמידנו לגבש את זהותם. וביתר פרוט: לסייע להם לגבש את ה"זהה" - הזהות הישראלית הקולקטיבית, אשר תאפשר להם למצוא נקודות ממשק וחיבור רחבים ככל האפשר למדינת ישראל ולמוסדותיה ומאיך לשמר ולאפשר לכל אחד מהתלמידים את הגדרת ה"זהה" - המאפיין הייחודי לו, למשפחתו ולעדתו. השאלה היא: כיצד מטפחים בקרב בני הנוער זהות לאומית ואישית זו גם יחד?

אנו כמחנכים חווים ומרגישים באופן יום-יומי את השוני העדתי ואת המפגש בין התרבויות, הגלויות והמנהגים השונים. כיצד מפתחים תודעת זהות עמוקה ושורשית המתאימה למגוון כה רחב של דעות, מחשבות ומנהגים? מה עושים כמחנכים עם השוני הזה? כיצד מחנכים לקבלת האחר? ואיך מגיבים לגזענות בין עדתית?

במהלך ההרצאה, אספר מנסיוני כמחנך, על דרכי החינוכית לעיצוב ולהעמקת הזהות האישית והלאומית בקרב בני הנעורים וכן על ההתמודדות שלי עם גזענות עדתית בין חברים לספסל הלימודים.

כל זאת, מתוך הספר: "מורה והורה נבוכים", שכתבתי לאחרונה ואשר מציג לקורא "מפת דרכים" לעוסקים באתגר החינוך ובהקניית הערכים לבני נוער ולמתבגרים.

אילון היימן, eilonhai@gmail.com

12. עדן הכהן

"כתוב וקרא ושים לבך לדת ארון וכפורת" – ר' שמואל הנגיד כמחנך לבניו בסביבת תרבות יהודית הנענית לאתגריה של תרבות נוכרית זרה

תרבות יהודי ספרד במהלך עידן 'תור הזהב' הייתה תופעה יוצאת דופן בתולדות ישראל בניכר. לראשונה אימצה תרבות ישראל מוסכמות תרבותיות וספרותיות של חצרות האליטה הנוכרית השלטת, גם כשאלה נגדו את ערכיה המסורתיים של האומה. ר' שמואל הנגיד (993-1056) היה אחת מן הדמויות הבולטות ביותר בפעילות החצרנית היהודית, והגיוון המופלא של תחומי עשייתו השונים מסמן בחדות את תחומי השפעתה של התרבות הערבית של חצרות הנסיכויות באנדלוסיה. שניים מבניו של הנגיד מוכרים לנו בשמותיהם: יהוסף ואליסף. כתביו של הנגיד מתעדים את עמלו של הנגיד בחינוך ילדיו, כמו גם את המופת הערכי שראה לנגד עיניו כאשר ניסה להתוות ליוצאי חלציו דרך חיים ראויה. העמידה על מגמותיו של הנגיד מציירת תמונה מרתקת של אישיות מופלאה המודעת לאתגר שניצב בפני יהודי המנסה מצד אחד להישאר נאמן למורשתו, ומן הצד האחר להתערות באופן מלא בהווי החצרני ובמהלכים השלטוניים המעצבים את גורלה ואת צביונה של קהילתו. בהרצאה יסקרו שירים שונים של הנגיד ושל צאצאיו הדנים בשאלת החינוך היהודי בתנאים התרבותיים הייחודיים.

ביבליוגרפיה ראשונית:

1. ח' שירמן, תולדות השירה העברית בספרד המוסלמית, עדכן והשלים ע' פליישר, ירושלים תשנ"ו, עמ' 345-183.
2. ע' פליישר, 'הרהורים בדבר אופיה של שירת-ישראל בספרד, פעמים, 2 (תשל"ט), עמ' 15-20.
3. ש' אליצור, שירת החול העברית בספרד המוסלמית, א, תל-אביב תשס"ד, עמ' 94-99.

ד"ר עדן הכהן, החוג לספרות, המכללה האקדמית הרצוג, edenc@herzog.ac.il

הוראת ההיסטוריה בתקופת היישוב: מבט השוואתי בין זרמי החינוך

כמקצוע לימוד מרכזי לעיצוב זהותו של הדור הצעיר, הוראת ההיסטוריה היא זירת מחקר רבת רבדים, המגלמת מערכת יחסים מורכבת של ידע וכוח וטומנת בחובה מגוון רחב של סוגיות אידיאולוגיות, חברתיות וערכיות. בהרצאה זו אתמקד בתקופת היישוב ואבחן את מטרותיה ומאפייניה של הוראת ההיסטוריה בשלוש מערכות חינוך שונות: הזרם הכללי, זרם המזרחי ותנועת הקיבוץ הארצי. הציר המרכזי של החקירה יתבסס על ניתוח תוכניות הלימוד וספרי הלימוד השונים ולצדו אנתח מגוון חומרים המשקפים את תהליך ההוראה בכיתה בפועל כמו גם את עשייתם של גורמים שונים בתחום המנהל וחינוך. ניתוח הוראת ההיסטוריה יתמקד בסוגיות הזהות בתחום הלאומי והדתי ויצביע על ההתעלמות הכמעט מולחטת של מערכות החינוך מהגיוון העדתי שאפיין את עם ישראל.

אופיין הראשוני של מערכות החינוך בתהליך התגבשותן כמו גם המאבקים הפוליטיים-רעיוניים שהתחוללו בשנים אלו הופכים את תקופת היישוב לקרקע פורייה לניתוח הוראת ההיסטוריה. בתקופה זו משמעותה של תוכנית הלימודים חרגה הרבה מעבר לכותלי מוסדות החינוך, כאשר היא שימשה כפלטפורמה ראשונה במעלה למנהיגי התנועות השונות לגבש את משנתם החינוכית בצורה יסודית וסדורה. המטרות החינוכיות הייחודיות הותוו בדמותן של התנועות השונות ונועדו לבטא את שאיפותיהן ארוכות הטווח בעשייה הציונית והחברתית ביישוב.

מעבר להיבטים האידאולוגיים השונים הגלומים בתחום, אבקש לראות בהוראת ההיסטוריה בתקופת היישוב כמקרה בוחן למארג היחסים שבין נסיבות הפוליטיות-ארגוניות לבין עיצוב תהליך החינוך. הדבר יתאפשר במיוחד תודות לבחינה ההשוואתית, על רקע התנאים והנסיבות המגוונים בשלושת הזרמים. אטען כי הוראת ההיסטוריה בתקופה זו מעידה על ההשפעה הדדית בין הגורמים: לא רק תפיסת העולם מעצבת את דפוסי מערכת החינוך, אלא בד בבד המבנה הממסדי הוא שמשפיע על החינוך לעיצוב זהות התלמידים ותפיסת עולמם.

ביבליוגרפיה חלקית

קונפורטי, יצחק, זמן עבר: ההיסטוריוגרפיה הציונית ועיצוב הזיכרון הלאומי, יד יצחק בן-צבי, ירושלים 2006.

רשף, שמעון, ודרור, יובל, החינוך העברי בימי הבית הלאומי 1919 – 1948, מוסד ביאליק, ירושלים 1999.

Carretero, Mario Asensio, Mikel, and Rodríguez-Moneo María (Eds.), *History Education and the Construction of National Identities*, IAP, Charlotte 2012.

רועי וינטרוב, דוקטורנט בבית הספר להיסטוריה ע"ש צבי יעבץ באוניברסיטת תל אביב המתמחה בתחום החינוך ההיסטורי בארץ ובעולם. בעבודת המ.א. בחן וינטרוב את הוראת ההיסטוריה בתנועת 'הקיבוץ הארצי' בתקופת היישוב ובעשורים הראשונים להקמת המדינה. עבודתו הנוכחית, תחת הנחייתו של פרופ' אייל נווה, חוקרת את התפתחות הוראת ההיסטוריה בחינוך הממלכתי דתי, משורשיה בזרם 'המזרחי' ועד לתחילת העשור הנוכחי.

רועי וינטרוב, תלמיד מחקר בבית הספר להיסטוריה ע"ש צבי יעבץ, אוניברסיטת תל אביב

royweintraub@mail.tau.ac.il

14. לוי וינשטיין

החינוך המיוחד בחזית: החנ"מ כמקרה מבחן בין שיח זכויות לשיח חובות -אזהרת מסע

עקרונות היחס לאנשים בעלי מוגבלויות לפי אמנת האו"ם והאמנה הישראלית "בדבר זכויותיהם של אנשים עם מוגבלויות" מתבססים על שתי עקרונות שהם עמודי תווך במערכת הערכים הרווחת, ואלו הם; שוויון זכויות אדם.

אלו עקרונות העגונים היטב במשפט המערבי בכלל ובחוק יסוד כבוד האדם וחירותו הישראלי בפרט. לעומת זאת, המשפט היהודי, ובהתאם לכך העולם הערכי היהודי המסורתי, מבוסס על עיקרון החובות. בהתאם לכך השאלה המהותית לגבי אנשים בעלי מוגבלויות נסובה סביב החובות שבעל המוגבלות יכול להתחייב בהם (אישות, מילוי תפקידים פולחניים וכו'). אך חשוב מכך, יחס החברה אל בעל המוגבלות נתפס כנובע מחובת הזולת והחברה כלפי האדם בעל המוגבלות. בהרצאה זו אציף את הפערים העמוקים והמתח הקיים בין שיח הזכויות והשוויון לבין שיח החובות וההיררכיה הדתית. חשיבות הדיון נובע מכך שהניסיון לקדם את מצבם של אנשים בעלי מוגבלויות בחינוך הדתי והחרדי עלול להיפגע כאשר החברה המסורתית יכולה לזהות אג'נדה אידיאולוגית המניעה את התהליך. אולם, האם חייבת להיות סטירה בין הגישות? טובת תלמידי החינוך המיוחד מחייבת פיתוח שיח רגיש תרבותית, המשלב ידיום בין זכויות לחובות, בכדי להשיג את היעד שמשותף לדוברי שתי השפות: טובת אנשים בעלי מוגבלויות. אבקש להציע בסיס לאמנה מותאמת תרבותית.

ליכטנשטיין, א'. (1978) אם כבנים אם כעבדים: זכויות הפרט לאור ההלכה. (א' הכהן מתרגם). אוחר מתוך <http://www.daat.ac.il/daat/ezrachut/demokratia/nispah2.htm>

רון, י' וגילת צ' (2016) האומנם הגנת הילד רווחת במשפט הישראלי?. משפט ועסקים, יט. דצמבר תשע"ז 234–1143, 1.

Cover, R. M. (1987). Obligation: a Jewish jurisprudence of the social order. *Journal of Law and Religion*, 5(1), 65-74.

Scalia, A. (2001). Dissenting opinion, *PGA Tour, Inc. v. Martin* 532 U.S. (2001), slip opinion.

לוי וינשטיין, מרצה במכללת הרצוג ודוקטורנט באוניברסיטת בן גוריון, מטפל בדרמה

judaicdramatherapy@gmail.com

15. יאיר זלטנרייך

זהות ורב-תרבותיות בעולמם של מורים כפריים:

הגליל מול הרפובליקה השלישית בצרפת (1882-1914)

ב- 1882 הונהג חינוך חובה ברפובליקה השלישית בצרפת. באותה השנה הוקמה המושבה ראש פינה בגליל.

למרות השוני לכאורה בין שתי הסביבות ניתן למתוח ביניהן קווי תרבות מקבילים: בשתייהן הובילה מערכת החינוך מגמה אסרטיבית של מודרניזציה חילונית תוך מאבקים קשים בסביבה השמרנית והדתית של דור ההורים האיכרי. בשתייהן נעשה ניסיון לעצב דמות של אדם חדש ששיקף, לפי המקרה, רפובליקניות או עבריות. שאלת המפתח היא, אם כן, האם עצם ההתנגשות בין מודרניות אירופית לבין שמרנות כפרית נושאת תווי דמיון שהם חזקים מהשוני המאפיין כל אחת משתי הסביבות. במלים אחרות, מהי מהות המתח שהתקיים תרבותית מקומית לבין תפיסות עקרוניות של שמרנות ושינוי.

על בסיס שני תהליכים אלה תנסה ההרצאה לקיים בחינה ראשונית של כמה שאלות, ובהן: האם יש מעבר תרבותי בין צרפת לגליל? אם כן, האם הוא מכוון או מקרי? מהו מקומו של המורה הכפרי כסוכן שינוי? האם הוצבו מטרות חינוכיות מוגדרות בכל אחת מהסביבות, מה הביא לבחור בהן והאם התקיים תכנון מראש לגבי אופן השגתן? עד כמה היו התהליכים החינוכיים אמוציונליים או רציונליים ומהי משמעותה של ההבחנה הזו? מהי משמעות המושג טרנס-לאומיות בהקשר לתהליכים החינוכיים הללו, היינו האם

טרנס-לאומיות יכולה להתקיים גם כשהשעתוק התרבותי בין הסביבות אינו מתוכנן ואינו בנוי על מחשבה מכוונת?

ההרצאה תתמקד בעיקר בדמותו של המורה הכפרי, המתחים שנחשף אליהם ודרכי ההתמודדות שנקט, כדי לבחון האם ניתן להצביע על אב-טיפוס על-מרחבי של מורה כפרי בונה-שינוי.

פרופ' (אמריטוס) יאיר זלטנרייך, המכללה האקדמית תל חי, yairs@telhai.ac.il

המחלקה למוסיקה של הקיבוץ הדתי – בנייתה של זהות מוסיקלית-דתית-ייחודית

נושא המוסיקה והחינוך המוסיקלי במסגרת הקבה"ד טרם נחקר. מטרת הרצאה זו היא לבחון את ניסיונותיה של המחלקה למוסיקה דתית לבנות זהות מוסיקלית-דתית-ייחודית, זאת על רקע המתחים האינהרנטיים הקיימים בזהותו המורכבת של הקבה"ד: מתח בין אורתודוקסיה לבין מודרנה, בין שייכות ליהדות הדתית מזה לבין התנועה הקיבוצית החילונית מזה, בין שייכות לזרם הציונות הדתית לבין הדגשת הייחודיות של קיבוץ דתי (פישמן, 1990). גבולות המחקר הן מראשית שנות החמישים ועד לאמצע שנות השישים, תקופה המאופיינת בחיפושי דרך שלאחר קום המדינה.

המחלקה למוסיקה דתית של הקבה"ד הוקמה בתשי"א, בעקבות המועצה החמישית של הקבה"ד (בארות יצחק, תשי"א) אשר דנה ביעודו הדתי של הקיבוץ הדתי. סוגיה זו העלתה את הצורך ביצירת הווי דתי המאפיין את קהילות הקיבוץ הדתי (ספראי, 2010). בראש המחלקה עמד המחנך והמוסיקאי מיכאל פרלמן (1917-1992), יליד המבורג ואיש קבוצת יבנה, שהיה מהמוסיקאים הבולטים בקרב הציונות הדתית בשנות החמישים. יעודה הראשוני של המחלקה היה להפיץ שירה בציבור, לארגן מקהלות ולהרחיב את לימוד טעמי המקרא (פרלמן, 2017).

פרלמן, שניתן לכנותו כ"פרואקטיבי", עיצב במהרה את פעילות המחלקה ואף הרחיב את יעדיה: יזם את הוצאת "זמרת" בה הופצו שירים מסורתיים ואף חדשים שהולחנו באופן מוקפד תוך התייחסות לטעמי המקרא; מיסד כנסים פדגוגיים למורים למוסיקה המלמדים במסגרת הקבה"ד ואף מחוצה לו, בבתי הספר של החמ"ד בישובים וערים ברחבי הארץ; הדריך וצפה בשיעורים של מורים למוסיקה; ארגן כינוסי מקהלות; הקים מקהלה מאוחדת של הקיבוץ הדתי; ערך כינוסים של נגנים (בעיקר חליליות) חברי הקבה"ד; ארגן הרצאות בנושאי מוסיקה (מוסיקה קלאסית-אמנותית ומוסיקה ליטורגית) לחברי הקבה"ד, מפי מיטב המוסיקאים בארץ; שיתף פעולה עם המחלקה לחינוך דתי שבמשרד החינוך, אך גם עמד בקשר עם מחלקות המוסיקה של ההסתדרות הכללית של העובדים ושל הקיבוצים החילוניים ועוד ועוד. המחקר מתבסס בעיקר על מסמכים מתוך ארכיון הקבה"ד וארכיון קבוצת יבנה.

ספראי, ד' (2010). מאז ועד היום- מסע מהיר לאורך המועצות, הסיפורים שמאחורי, הדיונים, ההחלטות. עמודים, 739 (3), 17-12.

פישמן, א' (1990). בין דת לאידיאולוגיה. ירושלים: יד בן-צבי.

פרלמן, א' (2017). יחיאל (מכל) פרלמן – מפעלו של מוסיקאי ציוני דתי בשנות ה-50 במדינת ישראל. בתוך א' שוב (עורך), תחנות ותחינות במוסיקה יהודית (34-55). חיפה: אונב' חיפה.

17. אסתי ינקלביץ

בתי הספר של "כל ישראל חברים" בפריפריה היישובית בארץ ישראל

השנים שבין 1880 ו-1914 היו תור הזהב של חברת "כל ישראל חברים", רשת של בתי ספר של הארגון הוקמה בכל המרכזים היהודיים הראשיים, ממרוקו במערב לאיראן שבמזרח וארץ ישראל נכללה בתכנית ל"רגנרציה" של היהודים במזרח התיכון וצפון אפריקה. בחיפה, יפו וירושלים הוקמו בין השנים 1881 – 1900 בתי ספר יסודיים ומקצועיים לבנים, בניהם 'מקוה ישראל' שהיה בית הספר המודרני הראשון להכשרה חקלאית בארץ. לקראת סוף המאה נפתחו בתי ספר לבנים ואחר כך לבנות גם בצפת ובטבריה.

הקמתם של בתי ספר אלה לוו בסערת רוחות שפקדה את הקהילות היהודיות בשתי הערים, פרנסי ורבני הקהילות ראו במוסדות החדשים איום על הנהגתם, ועשו כל שאלל ידם למנוע את כניסתם של הילדים לבתי הספר. אבות משפחה הוכרחו לחתום על התחייבות שלא לשלוח את ילדיהם לבתי הספר של 'אליאנס' כתנאי לקבלת קצבת 'החלוקה'. אלא שהמשפחות העניות האשכנזיות וגם כמה מהמשפחות הספרדיות הפרו את התקנה ושלחו את ילדיהם לרכוש השכלה במוסדות אלה. ככל שגבר מסע החרם כך גדל מספר התלמידים שהגיעו ללמוד בהם.

התבססותו של בית הספר לבנים בטבריה המריצה את הוועד המרכזי של כי"ח לייסד לאחר שלוש שנים גם בית ספר לבנות. בנות טבריה, שלמדו עד אז בבית הספר של המיסיון הסקוטי של ד"ר טורנס מצאו במוסד החדש פתרון שאפשר להן לרכוש השכלה ובנוסף ללימודי הצרפתית לימודי קודש, עברית וערבית ומלאכות יד.

גם בצפת התייחסו לבית הספר כאורח בלתי רצוי, רבני העיר ופרנסיה סרבו לתת לבית הספר דריסת רגל. לקראת סוף המאה ה-19 הצטמצם מספר התלמידים מ 150 ל-40 אך המנהל מ. פרנקו התעקש להחזיק מעמד וכאמור בהמשך נפתח גם בית הספר לבנות. לאחר מלחמת העולם הראשונה חל שינוי ביחסי קהילה ובתי הספר, נבנו מבנים חדשים והם היו למרכיב מרכזי במערכת החינוך העירונית בתקופת המנדט.

המחקר המוצע עוקב אחרי התמודדותם של בתי הספר עם הקהילות עד להתבססותם בערים אלה.

מקורות נבחרים

1. רודריג אהרון, חינוך, חברה והיסטוריה: "כל ישראל חברים" ויהודי אגן הים התיכון 1860 – 1929.
2. ארכיון ציוני מרכזי, התכתבות בים שמואל הוכברג, מנהל טליאנס טבריה ויוסף נייגו מנהל מקווה ישראל, 234 \ 41 \ 41J \ 225; J.
3. ארכיון ופרסומי כי"ח

ד"ר אסתי ינקלביץ, אוניברסיטת חיפה estiyan@gmail.com

18. צחי כהן ודוד מ' פויכטונגר

חינוך דתיים נורמליים

מגמות חינוכיות וחברתיות בספרות הילדים של אורי אורבך

אורי אורבך (תש"ך-תשע"ה) השר לאזרחים ותיקים וחבר הכנסת מטעם סיעת הבית היהודי, שהגיע לפוליטיקה לאחר כשני עשורים של קריירה עיתונאית שנעה מן השוליים למרכז, בלט בפנים רבות של פעילותו, אולם ללא ספק, התכונה שייחדה אותו מעל לכל, ושזכרה יותר מכל בהספדים שנישאו לזכרו לאחר מותו בטרם עת, הייתה ההומור המושחז והמדויק שבאמצעותו הביע את דעותיו.

לאורך כל קריירת הכתיבה העשירה שלו לא זנח אורבך את כתיבתו המופנית לילדים. אחד מתפקידיו הבולטים הראשונים היה כעורך-מייסד של עיתון הילדים "אותיות" במסגרתו כתב שנים רבות. חלק מהחומרים אותם כתב אורבך עבור במה זו הפכו לימים לספרי ילדים שפורסמו בנפרד. אלה כוללים סיפורי ילדים שמושכלם בצידם ("מתקן החלומות") שירים קצרים על עולמו של הילד בסגנון "והילד הזה הוא אני" של יהודה אטלס (סדרת ילד דתי, "אולי בשבת יזרקו סוכריות") וכן עיבוד מחדש של אגדות חז"ל ("חכמינו לימינו").

מקובל במחקר לומר שאחת מתכליותיה של ספרות הילדים היא "חיברות", כלומר עיצובם של בני הדור הצעיר ברוח ערכיה של החברה המחנכת אותם. רבים הראו כיצד ספרי ילדים הינם למעשה ניסוחם הנראטיבי של ערכי יסוד של החברה, ושתכליתם לשכנע, לאיים או לעצב את קוראיהם הקטנים כדי שיצייתו למוסכמות היסוד של החברה.

בכתיבתו מנסח אורבך מקום ייחודי, מרתק, על סקאלת הערכים הציונית דתית. באמצעות הומור מושחז, קריאה מדוקדקת של טקסט או סיטואציה היסטורית, ועולם ערכי מגובש, מבקש אורבך לתאר ולעצב עולם ערכי מדויק על סקאלת הציונות הדתית, כזה שניתן לכנות בשם "דתי נורמלי".

באמצעות קריאה בכמה דוגמאות נבקש להציג במדויק את עולמו הערכי של אורבך ואת התמודדותו עם שאלות מורכבות של דת ומדינה, זהותה היהודית והדמוקרטית, מחלוקות ערכיות ועוד מתוך כתיבתו המופנית לילדים, ובעצם גם להוריהם.

פריטי ביבליוגרפיה נבחרים:

- מימי חסקין "לכל דבריך הדהוד, לכל שתיקותיך השתמעות פוליטית – הוראת ספרות כמעשה פוליטי", בתוך: ניר מיכאלי (עורך), כן בבית ספרנו, תל-אביב, 2014. עמ' 237 – 310.
- סלינה משיח, אין ילדים מחוץ לפוליטיקה – ספרות ילדים ונוער ואוריינות פוליטית, תל-אביב, 2018.
- צבי לם "חינוך פוליטי וחינוך אידיאולוגי" בתוך: נמרוד אלוני (עורך), כל שצריך להיות אדם: מסע בפילוסופיה חינוכית – אנתולוגיה, רעננה, 2005. עמ' 110 – 112.

ד"ר צחי כהן, המכללה האקדמית, הרצוג evic41@gmail.com

ד"ר דוד מ' פויכטונגר, ראש החוג לאזרחות, המכללה האקדמית, הרצוג dudif@herzog.ac.il

החינוך הערבי בישראל בין ישראליות לפלסטיניות: וועדת המעקב לענייני החינוך הערבי והזהות הלאומית פלסטינית

החינוך הערבי בישראל משקף אולי יותר מכל דבר אחר, את המאבקים שמתחוללים בחברה זו: מסורת לעומת מודרניזם, ישראליות לעומת פלסטיניות. לא זו בלבד שהחינוך משקף את הקונפליקט ואת הקיום יחדיו של הרוב והמיעוט בישראל, הוא אף עתיד לקבוע אם יתמתן העימות או יתחזק.

למרות השינויים שהתרחשו במערכת החינוך הערבית בישראל מאז 1948, עדיין נמתחת הביקורת על מערכת החינוך הממלכתית, מצדם של גורמים ערביים. נושא מרכזי בביקורת הוא שאין הכרה גלויה בעובדה שהערבים בישראל הם מיעוט לאומי, שהוא חלק מהעם הפלסטיני. היו כאלה שצינו כי הרפורמות שבוצעו במערכת החינוך הערבית על-ידי ממשלות ישראל השונות, נועדו לשרת את המדינה, להציג את הציונות ומדינת ישראל באור חיובי, וכך למזער את העוינות כלפי המדינה מצדם של אזרחי המדינה הערבים.

אחד הארגונים המרכזיים שמבקר ומותח ביקורת על המדיניות הרשמית, הוא: "וועדת המעקב לענייני החינוך הערבי", וועדה שקמה בשנת 1984, כעמותה ציבורית המייצגת את הציבור הערבי במדינה בנוגע לחינוך הערבי, הפועלת ליד ועדת המעקב העליונה לענייני החברה הערבית בישראל.

נושא מרכזי שעומד בראש מעייניה של הוועדה הוא: שינוי וניסוח מחדש של המטרות ותוכניות הלימוד בחינוך הערבי.

בשנת 2010 יסדה ועדת המעקב את "המועצה הפדגוגית הערבית". במטרה שתפעל למען הזכות הקולקטיבית לבני החברה הערבית בישראל והדגשת הייחודיות הלאומית והתרבותית של בני החברה, שתפעל על מנת ליצור מערכת חינוך ערבית אוטונומית שתהנה מעצמאות ארגונית מצד אחד ותהנה מתקציב ממשלתי מאידך.

לאור זאת פנתה המועצה הפדגוגית בשנת 2012 למספר חוקרים ערבים במטרה לערוך מחקר מקיף על תוכניות הלימוד בחינוך הרשמי הערבי ולהציע חלופות והמלצות. מבין מקצועות הלימוד שנדונו היו: היסטוריה, גיאוגרפיה, שפה וספרות ערבית, אזרחות ועוד. החוקרים ניסו לענות על שלוש שאלות מרכזיות:

1. הם יש הבדלים בין התכנים ותוכניות הלימודים בין שתי מערכות החינוך הערבית והיהודית?

2. האם יש הלימה בין התוכניות של החינוך הערבי לבין הצרכים והזהויות של התלמידים הערבים והייחודיות של החברה הערבית הפלסטינית בישראל?

3. האם מערכת החינוך הערבית הרשמית נותנת מענה לזהות הערבית הפלסטינית בקרב התלמידים הערבים? תוצאות וממצאי מחקרים האלה הוצגו בכנס שהתקיים בנצרת ב-16 במרץ 2013. בכנס הוחלט לפרסם את הממצאים בספר. ואכן ועדת המעקב לענייני החינוך הערבי פרסמה את הממצאים בשני כרכים, תחת הכותרת: "תוכניות הלימודים בחינוך הערבי בישראל: מחקרים ביקורתיים" הכרך הראשון יצא בשנת 2014 והשני בשנת 2015.

המאמר ידון בהיסטוריה של הביקורת שהשמיעו גורמים ערבים על מערכת החינוך הערבית הרשמית ומה היו טענותיהם? יושם דגש מיוחד על הצגת הביקורת של ועדת המעקב לענייני החינוך הערבי, מה המדיניות החינוכית והתרבותית שלה ומה הן החלופות שהיא מציעה?

ביבליוגרפיה:

1. מיעארי, מחמוד (עורך), תוכניות הלימודים בחינוך הערבי בישראל: מחקרים ביקורתיים. שני כרכים. נצרת: ועדת המעקב לענייני החינוך הערבי. כרך ראשון, 2014, כרך שני, 2015 (בערבית).

2. Suwaed, M., & Nohad, A. (2016). Education, Identity and Ideology: Islamic movement and the religious-Islamic education in Israel. *Social Identities*, 22(4), 426-449.

יצירתו של 'יהודי הומאניסטן' – חינוך לאומי לתלמיד הרב תרבותי

תפיסתו החינוכית של ז'בוטינסקי בין רב תרבותיות לחינוך לאומי

ערי ז'בוטינסקי, בנו היחיד של זאב ז'בוטינסקי, העיד בפני הביוגרף של אביו, יוסף שכטמן, כי לפני מותו אמר לו אביו את הדברים הבאים: " הבריות גומרים, כרגיל, את ההלל על פרק הגדודים בחיי. אבל אני מאמין, כי הדבר העיקרי והחשוב ביותר שעשיתי - היה מאבקי למען העברית."²

במבט רטרוספקטיבי על פעילותו של ז'בוטינסקי ועל האופן ההיסטוריוגרפי בו היא משתקפת בעולם המחקר, נראה כי היתה זו קביעה חדת הבחנה. מעטים הם המחקרים העוסקים בדמותו החינוכית של מנהיג התנועה הרוויזיוניסטית, אחד ממובילי המאבק לחינוך עברי בראשית המאה העשרים. דמותו ההיסטורית עוצבה כמעט כולה על רקע פעילותו להקמת כח מגן עברי בתחילת דרכו והקו האופוזיציוני המובהק שהוביל בהמשך דרכו בזירה הפוליטית של התנועה הציונית.

בהרצאה זו בכוונתי להתמקד בתפיסתו החינוכית של מנהיג התנועה הרוויזיוניסטית ככזו המכילה בתוכה שני קצוות – חינוך לאומי לזהות יהודית מובחנת מצד אחד, וחינוך הומאניסטי רב תרבותי מן הצד השני.

בראשית דרכו היה ז'בוטינסקי ממובילי המאבק לחינוך עברי בתפוצות. במסגרת פעילותו פרסם מאמרים שונים הקוראים ליצירתו של יהודי חדש, הגאה בזהותו היהודית, לומד בשפתו, ובקיא בהיסטוריה הלאומית שלו. גם בהמשך הדרך, עם הקמתה של תנועת בית"ר באמצע שנות העשרים, ובעשור האחרון לחייו בשנות השלושים, המשיך ז'בוטינסקי לדבוק בצורך לחדד את הזהות הלאומית המובחנת של חברי התנועה.

אך המאבק לחינוך לאומי לא הקהה אצל ז'בוטינסקי את הצורך שהגדיר כבר בראשית פעילותו: יצירתו של 'יהודי הומאניסטן', כלשונו. כזה הבקיא בתרבויות וחוכמות העולם, בשפות השונות, במדע, בספרות וביצירה. הוא היה מיוזמי ומקימי הוצאה לאור אשר תרגמה קלאסיקות מן העולם לשפה העברית, וברוח זו אף ערך והוציא לאור ספרי לימוד כלליים לתלמיד העברי.

מעבר לחידוש שבחשיפת צד פחות מוכר בדמותו של ז'בוטינסקי, אתמקד בהרצאתי בניסיון להסביר את המתח בין שני הקצוות הללו בתפיסתו ואציע פרשנות באשר לאופן בו הוא ביקש לגשר עליו.

פריטים ביבליוגרפים

1. הרמתי, שלמה. החינוך העברי במשנתו של ז'בוטינסקי. ירושלים 1981.

2. נאור, אריה. "בדם וביזע יוקם לנו גזע"; על דמותו של היהודי החדש בתורת ז'בוטינסקי. ישראל: כתב עת לחקר הציונות ומדינת ישראל – היסטוריה, תרבות, חברה 16 (תש"ע). עמ' 119-142.

3. שטיין-אשכנזי, אסתר. 'ז'בוטינסקי ובית"ר בשנות העיצוב של התנועה'. כיוונים 15 (תשמ"ב). עמ' 117-134.

² שכטמן, זאב ז'בוטינסקי: פרשת חייו, תל אביב תשט"ז. עמ' 171.

21. יעל סנה

חינוך סביבתי בארץ ישראל וביטוי "טיולים וסיורים לימודיים" בעבר ובהווה

מבוא: לפני כשנה התרחש "אסון נחל צפית" אשר בו נהרגו 10 תלמידים. בעקבות האסון הגיעה תגובה חריפה של המורים: "מערכת החינוך מודיעה על מותה של האחריות".

מורים כתבו: יציאה "לטיולים" מבחינתנו היא "שדה-קרב" והם מתריעים על "בעיות" גם בטיולי בתי-הספר. לפני 120 שנה, בשנת 1899 ילין סיפר: "על הטובה...התועלת הגדולה והתועלת המוסרית להתפתחות האדם" הנובעים מיציאה לטיולים.

תיאור המקרה ורציונל: יתרונותיו של ה"טיול-הלימודי" וביטוי: לימוד המציאות הזמינה בחוץ המחליפה את הכיתה כמרחב-למידה ריאלי והתנסות התלמידים במרחב ב"אזורים-פתוחים וסגורים". חלק ממאפייניו של הטיול הלימודי, הם תולדה של תפקידיו החינוכיים וההוראתיים. הקשר בין אדם לטבע הארץ והעמקת הזיקה היסטורית בין האדם למולדתו הגבירו לאורך הדורות את הזהות היהודית והישראלית.

שאלת המחקר מתייחסת לטיולים ולחינוך סביבתי "עכשווי" בהקשר ליעדים לימודיים, ערכיים, לאומיים וכן, ליעדיו של הטיול הבית-ספרי בסוף המילניום הקודם ובמילניום הנוכחי!

מתודולוגיה וממצאים: בקטגוריות הנסיבתיות שהועלו במחקר, יש התייחסות לאי יישומו של ה"טיול הלימודי" ודיווח על קשיים במימושם של סיורים לימודיים, בגלל: ביטחון ובריאות, חוסר שיתוף פעולה, תקציב, משמעת, בריאות, פיגועי ביטחון ובריאות, הורים ותלמידים אשר לא משתפים פעולה ועוד ועוד.

סיכום ומסקנות: 160 שנות "חינוך סביבתי ישראלי" מתקיימים בארץ-ישראל. חינוך סביבתי במובנו הנוכחי, מוגדר כחינוך להגברת הזיקה של תלמידים לטבע הסובב אותם. הטיול היה בעל השפעה רבה מאד ואחד מאמצעי ההסברה היעילים, בהפצתה ובהחדרתה של המודעות הלאומית-ציונית בארץ-ישראל לאורך הדורות האחרונים. החינוך הסביבתי מקיף את מערכת החינוך בכל שלביה, ואחד מביטוייו אלו "טיולים-לימודיים" אשר מטרתם הגברת הזיקה, הכרת המולדת והבנת הטבע והגאוגרפיה של הארץ, אשר הגבירו לאורך הדורות את הזהות היהודית והישראלית.

יש לזכור, קיימת מחויבות מורי ישראל ביישומם של "החינוך-הסביבתי" לסוגיו (הוראות חוזר מנכ"ל 1992 והבאים אחריו) והוצאתם לפועל וקיומם של "טיולים ופעילות חוץ בית-ספרית".

כיום, תלמידי מדינת ישראל לפחות חלקם, לא משתפים פעולה ולא תמיד יוצאים ל"טיול- הלימודי", למרות "החובה המוצהרת".

ואמנם, תלמידינו עורכים "טיולים וירטואליים", מול מסכים. אבל, חלקם אינם מטיילים עם כיתתם כלל, במסגרת "הטיול-הלימודי" או "הסיוור- הלימודי" של כיתתם!

ביבליוגרפיה

1. בר-גל, י. 1993: מולדת וגיאוגרפיה במאה שנות חינוך ציוני. תל אביב, עם עובד.
2. דרור, י. 1994: החינוך החברתי-ערכי ב'זרם העובדים' בתקופת המנדט הבריטי (1921-1948) - מעבר לחינוך עכשווי. דור לדור, קבצים לחקר ולתיעוד תולדות החינוך היהודי בישראל ובתפוצות. תל אביב, אוניברסיטת ת"א.
3. סנה, יעל. 1999: "היבטים גיאוגרפיים בחינוך סביבתי בארץ ישראל וביטויים בטיולים וסיורים לימודיים במאות ה-19 וה-20". בתוך הספר: מגמות בגאוגרפיה בישראל. עורכים: נ. קליאוט, א. גולן א. פלד. האגודה הגאוגרפית הישראלית, אוניברסיטת חיפה, הר הכרמל, חיפה. עמ' 65 - 82.

יעל סנה, גיאוגרפיה ולימודי סביבה, מכללת אורנים - המכללה האקדמית לחינוך yaelsneh@walla.co.il

היבטים של פלורליזם במדיניותו החינוכית של זבולון המר להעמקת 'החינוך היהודי'

במערכת החינוך הממלכתית-כללית בשנים 1977-1984

במדינת ישראל בה ריבוי זהויות ותרבויות יש אי הסכמה בדבר הגדרתם של תחום 'החינוך היהודי' והמונח 'זהות היהודית', שהוביל לידי מגוון של פרקטיקות חינוכיות להעמקת 'החינוך היהודי' במערכת החינוך הממלכתית-כללית ה'לא-דתית'. ההרצאה זו עוסקת בהיבטים של פלורליזם במדיניות שר החינוך והתרבות זבולון המר, להעמקת 'החינוך היהודי' במערכת החינוך הממלכתית-הכללית במהלך כהונתו הראשונה כשר החינוך בשנים 1977-1984. המר היה שר החינוך הדתי הראשון במדינת ישראל, מייצגה של המפלגה הדתית-לאומית (המפד"ל), הוא הציג יחס חיובי לנושא 'החינוך היהודי' והביע באופן גלוי את כוונותיו להעמקת החינוך יהודי, הקניית ערכים ולימוד מורשת אבות בכל מסגרות החינוך במדינה. בבחינת מדיניותו והתבטאויותיו של המר בתקופה זו ואף בתקופות מאוחרות יותר, ניתן לזהות כי הוא קיבל את החברה החילונית במדינה ודגל בשילוב עולם המסורת היהודית עם המודרניזם, וזאת מתוך תפיסת עולמו הפשרנית הן כאדם והן כפוליטיקאי.

גישה זו כלפי הציבור 'החילוני' שיקפה מדיניות פלורליסטית בתכנון והעשייה החינוכית בתחום 'החינוך היהודי' במערכת החינוך הממלכתית-כללית, שהתבטאה ביחס לעיצוב מהותו ותוכנו של החינוך היהודי, בגיבוש תכניות הלימודים, בהצגת התפיסה הפדגוגית והדידקטית וביצירת חומרי הלימוד. המר העמיד את 'החינוך היהודי' במערכת החינוכית הממלכתית-כללית כחלק מהכרת היהדות כתרבות מתוך גישה פלורליסטית. מדיניותו החינוכית שיקפה את הרעיון שהיהדות צריכה להיות מוקד תרבותי עבור כל תלמיד במערכת הממלכתית, הכוללת זיקה עמוקה לעולם הרוחני היהודי עם הליברליזם כתפיסת עולם וכתרבות יהודית לאומית. המר וקובעי המדיניות החינוכית בימי כהונתו כשר החינוך, הכירו בכך ש'החינוך היהודי' במערכת הממלכתית-כללית "אינם מביאים לידי מעשה", על כן ניתן 'תרגום' שהותאם למסגרת החינוכית ה'לא-דתית'; הוא האמין שבורות לא מקובלת במדינה יהודית, ובמערכת שאינה מקיימת את מצוות ההלכה עדיף שתינתן פרשנות שלא על פי המסורת הדתית-ההלכתית מאשר לא יכירו כלל את מורשתם הרוחנית והתרבותית.

תפקידה החברתי של הוראת ההיסטוריה של יהודי ארצות האיסלם במערכת החינוך

מקומה של ההיסטוריה של יהודי ארצות האיסלם בדורות האחרונים בתוכנית הלימוד הישראלית היא שאלת בעלת משמעות חברתית. השינויים שהחברה הישראלית עברה במהלך השנים, עליית הרב תרבותיות ועליית שאלות של זהות השפיעו על המקום שניתן לפרק זה בהיסטוריה. ההרצאה המוצעת תסקור את ההתפתחויות שהיו בנושא בשנות ה-70 וה-80 ואת הרקע להם.

התפיסה שהתרבות האירופאית היא תרבות מתקדמת, נכונה וראויה הייתה שגורה ומקובלת בעת שקמה התנועה הציונית ובעשורים הראשונים של המדינה, הן על יהודים באירופה והן על חלק לא מבוטל של יהודי ארצות האיסלם. מבחינה זו היה מקומם של יהודי ארצות האיסלם בדורות האחרונים בלימודי ההיסטוריה די שולי. קיימות עדויות לא מעטות של תלמידים מאותם שנים שחשו שסיפור הוריהם וסביבתם איננו חלק מהאתוס המכונן של החברה בה הם חיים, בשונה מההיסטוריה של עמיתיהם יוצאי אירופה.

היעדר התייחסות לתולדות יהודי ארצות האיסלם נבע גם משיעורם השולי בעם היהודי במאות ה-19 וה-20 (10%) וגם מהתפיסה שעיקר ההתרחשות העולמית התרחש באירופה.

עד שנות השבעים עיקר המגע של האקדמיה הישראלית עם יהודי ארצות האיסלם התמקד בחקר הפולקלור או במחקר סוציולוגי-אנתרופולוגי שנועד במידה רבה לסייע לממסד בתהליך הקליטה של המזרחים. ההיסטוריה והספרות של יהודי ארצות האיסלם היו ידועות במידה מועטה בלבד. היעדר מחקר אקדמי על יהודי ארצות האיסלם הביא לכך שגם במערכת החינוך לא היו חומרי לימוד בנושא וההיסטוריה של כמחצית מתלמידי ישראל זכתה למעט מאד התייחסות בתוכנית הלימוד הרשמית.

בנוסף למתחים חברתיים על רקע כלכלי, הדבר הגביר את תחושת הניכור של תלמידים שהוריהם עלו מארצות האיסלם (מזרחיים). פעילים חברתיים, פוליטיקאים מזרחיים ומחנכים העלו את הנושא לדיון והצביעו על צורך דחוף לייצר מחקר על מורשת יהדות המזרח ולהכניסו לתוכנית הלימוד.

בשלהי שנות ה-70 הוקם המרכז לשילוב מורשת יהדות המזרח. מרכז זה עסק בכתיבת מחקרים ופירוטומם, בהפקת תוכניות לימוד וביצירת חומרי לימוד לבתי ספר.

חלקה של יהדות ארצות האיסלם בלימוד ההיסטוריה בבית הספר – גדל.

האידיאולוגיה שעמדה מאחורי המרכז התבטאה בין השאר במושג 'שילוב', הווי אומר שמורשת יהדות המזרח היא חלק מהסיפור הכללי של היהודים ושל הציונות

עצם קיומו של המרכז העיד על רוח רב תרבותית שהחלה לנשוב בחברה הישראלית. השאלה העדתית, שעד אז התמקדה בעיקר בסוגיה של אי שוויון במשאבים, הפכה גם לשאלה של זהות.

פריטים ביבליוגרפים עיקריים

אורה אחימאיר ונעמה כהן (עורכות), כיוונים חדשים בחקר הבעיה העדתית, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, 1984 מאמרים שונים בקובץ

יעקב ברנאי, "יהודי ארצות האיסלם והאסכולה הירושלמית" פעמים, 92 (תשס"ב)

ניסים יושע, המרכז למורשת יהדות המזרח – מרעיון למוסד" פעמים 93 (תשס"ג)

זאב שביט, "המרכז לשילוב מורשת יהדות ספרד והמזרח כסוכן חברתי בישראל", פעמים 94-95 (תשס"ג)

ד"ר אבי פיקאר, המחלקה ללימודי א"י, אוניברסיטת בר אילן Avi.Picard@biu.ac.il

בין רב תרבותיות לזהות בשני סרטי חינוך בקולנוע הישראלי

דומה כי מראשית ימיה ועד היום, נעה החברה הישראלית על הציר שבין זהות אחת לכידה לרב-תרבותיות. לציר זה סימפטומים שונים המתבטאים בין השאר בתחום החינוך, כמו גם בתחומי התרבות השונים. בהרצאתי אבקש לבחון כיצד מיוצג המתח שבין עמדת "כור ההיתוך" למודל הרב-תרבותי, בסרטים ישראליים אשר תמה מרכזית בהם הינה מערכת החינוך ופעילותה.

הקולנוע הישראלי מייצג בתכניו ובצורתו התרחשויות היסטוריות סוציו-תרבותיות בישראל. השינוי באידיאולוגיה הישראלית ההגמונית מראשית ימי המדינה ועד השנים האחרונות, מיוצג בין השאר בסרטי שתי התקופות. כך, לדוגמה, בעוד עניינו של הקולנוע הארץ-ישראלי המוקדם (1950-1930) היה חלוציות, קולקטיביזם והקרבה, הקולנוע הישראלי מאז שנות ה-90 מתמקד בזוויות המגוונות והנבדלות של החברה הישראלית (יעל מונק, "גולים בגבולם").

את עקבותיו של השינוי האידיאולוגי מכור היתוך לרב תרבותיות בישראל ניתן לאתר בשני סרטים שונים העוסקים בחינוך ומייצגים את הפער האתנו-תרבותי בישראל. הראשון הינו סעדיה שורשים במולדת (זאב רב נוף, 1951), סרט עלילתי המתאר את עלילותיה של רותי, חיילת-מדריכה ממוצא אשכנזי, המעבירה את בן המעברה, סעדיה, יליד תימן, חינוך מחדש; ואילו השני הוא פיגומים (מתן יאיר, 2017) העוסק בסיפורו של נער ממוצא מזרחי ממעמד חברתי נמוך, הנאלץ להתמודד בביתו עם אב מכה, ומוצא מודל לחיקוי במורה ממוצא אשכנזי המלמד אותו ספרות. סעדיה שורשים במולדת מייצג את גישת כור ההיתוך, לפיה על המורים להשיל את זהותם הקודמת של התלמידים כדי להעניק להם זהות חדשה, עמדה המיוצגת מבחינה נרטיבית בסרט על ידי "הצלחתו" של סעדיה להשיל את תרבות הפרימיטיבית ולאמץ את התרבות המערבית המודרנית. לעומתו, פיגומים אינו נמנע מייצוג הפער האתני בהון הסימבולי – התלמיד המזרחי נמצא בעמדת נחיתות מובהקת ביחס למורהו האשכנזי – אך מעניק את נקודת המבט לנער המזרחי. נקודת מבט זו מאפשרת לצופים להזדהות דווקא עם מעמד השוליים ועם ניסיונותיו הבלתי-אפשריים להתקדם מבחינה מעמדית. התאבדותו של המורה לספרות מסמנת בסרט את סופה של ההגמוניה החד-קולית בישראל, וסוף זה מסמן גם את כישלון מאבקו של הנער במאבקו למוביליות מעמדית.

ביבליוגרפיה חלקית:

אבישר, ניסים (2017). "ענווה בחינוך: זהות מזרחית בחינוך רב-תרבותי". במעגלי חינוך: מחקר, עיון ויצירה, 7: 25-2. אלוש-לברון, מירב, הזיכרון המזרחי והדומיננטה הציונית: קולות מן השוליים בקולנוע תיעודי עכשווי, ישראל, גיליון 14, 2008, עמ' 150-127.

גיימסון, פרדריק. הלא מודע הפוליטי: על פרשנות הטקסט הספרותי כמעשה חברתי סימבולי. תרגום: חנה סוקר-שווגר. רסלינג, [1981] 2004.

יוסף, רז (2010). "לביים מחדש את האובדן: מלנכוליה, פנטזיה וגבריות בקולנוע המזרחי החדש". לדעת גבר – מיניות, גבריות ואתניות בקולנוע הישראלי. הוצאת הקיבוץ המאוחד, סדרת מגדרים, בשיתוף המכללה האקדמית ספיר. עמודים 144-163.

סבירסקי, שלמה (1990). חינוך בישראל: מחוז המסלולים הנפרדים. ברירות, תל אביב.
שוחט, אלה (2001), "מזרחים בישראל: הציונות מנקודת מבטם של קורבנותיה היהודים", זיכרונות אסורים: לקראת מחשבה רב תרבותית, הוצאת בימת קדם לספרות, עמ' 140-205.

Brubaker, R. (2001). The return of assimilation? Changing perspectives on immigration and its sequels in France, Germany, and the United States. *Ethnic and Racial Studies*, 24, 531-548

25. טל קוגמן, אוניברסיטת תל אביב

עברית ושפות אחרות: רב-לשוניות ורב-תרבותיות בחינוך של השכלת מרכז אירופה

תופעת הדיגלוסיה, כלומר, השימוש בלשונות שונות לצרכים תרבותיים שונים, אפיינה את החברה היהודית מאז תקופת בית שני ועד לסוף המאה ה-19. בחברה היהודית באשכנז שימשה היידיש כשפת החול לצידה של שפת הקודש העברית, ונתפסה כנחותה ממנה. הוראת העברית ב"חדר" נעשתה באמצעות תרגום סימולטני קפוא של מילים עבריות למילים ביידיש, במטרה לשמר את היחסים ההיררכיים הללו.

תנועת השכלה היהודית, שהתגבשה בשליש האחרון של המאה ה-18 במרכז אירופה, פיתחה תפיסה תרבותית ולשונית חדשה: העברית נתפסה על ידה כלשון הדת והפולחן, אך גם כלשון מודרנית שצריכה לשמש כמדיום ספרותי ותרבותי מרכזי; ואת לשון המדינה ראתה כשפת הדיבור וניהול ענייני החול, וכמדיום המתווך בין החברה היהודית לחברה הלא-יהודית. תפיסה לשונית מורכבת זו היא אחד הביטויים המרכזיים לניסיונה של ההשכלה ליצור סימביוזה תרבותית עם הסביבה הלא-יהודית.

האג'נדה החינוכית של ההשכלה נתנה ביטוי לתפיסה לשונית חדשה זו. המחנכים המשכילים שימרו את הזיקה לעברית וטיפחו אותה, אך בד בבד פעלו להקנייתן של שפות מודרניות אחרות לדור הצעיר. במניפסטים שהם פרסמו הם הדגישו את הצורך ברב-לשוניות בתרבות היהודית. בספרי הלימוד ובמקראות שהם חיברו, הוצגו זה לצד זה טקסטים בעברית ובשפות אחרות. את קהל היעד שלהם הם הינחו ללמוד שפות אלה יחדיו, במטרה לחזק הן את ידיעת העברית והן את השליטה בשפות האחרות. הדוגמאות שאציג בהרצאה זו מתוך מקראות וספרי לימוד מעידות על שאיפתם של המחנכים המשכילים לבסס מערכת רב-לשונית בתרבות היהודית, ומלמדות על מאמצם הרצוף לשמר במסגרת זו את ידיעת העברית, חרף דחיקתה ההדרגתית והירידה במעמדה כשפת תרבות יהודית במהלך המאה ה-19 במרכז אירופה.

ביבליוגרפיה

אלדר, אילן. 2014. ממנדלסון עד מנדלי: בדרך לעברית החדשה. ירושלים: כרמל.
ברטל, ישראל. תשנ"ב. 'מדו-לשוניות מסורתית לחד-לשוניות לאומית', שבות 15, 183-193.
הרשב, בנימין. 2008. לשון בימי מהפכה: המהפכה היהודית המודרנית ותחיית הלשון העברית. ירושלים: כרמל.
טוריאנסקי, חוה. 2010. "הלימוד בחדר בעת החדשה המוקדמת". בתוך: אטקס, עמנואל ודוד אסף (עורכים). החדר: מחקרים, תעודות, פרקי ספרות וזכרונות. המרכז לחקר התפוצות באוניברסיטת תל-אביב ובית שלום עליכם, 3-36.
שביט, זהר, 1998. "התפקיד שמילאו הטקסטים לילדים יהודים במגע בין התרבות העברית-יהודית והגרמנית בתקופת ההשכלה". דפים למחקר בספרות 11, 91-103.

Schatz, Andrea. 2009. Sprache in der Zerstreuung: die Säkularisierung des Hebräisches im 18. Jahrhundert. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Shavit, Yaacov. 1993. "A Duty too heavy to bear: Hebrew in the Berlin Haskalah, 1783-1819: Between Classic, Modern and Romantic". In: Lewis Glinert (ed.). Hebrew in Ashkenaz. New York: London University, Oxford University Press, 111-128.

Zwiep, Irene E. 2003. "Imagined Speech Communities: Western Ashkenazi Multilingualism as Reflected in Eighteenth-Century Grammars of Hebrew". In: Shlomo Berger et al, (eds.). Speaking Jewish – Jewish Speak, Multilingualism in Western Ashkenazic Culture. Studia Rosenthaliana 36, 77-117.

ד"ר טל קוגמן, אוניברסיטת תל אביב talkog@tauex.tau.ac.il

26. תמי קמינסקי

מסורת וחידוש בשורשי החינוך הקיבוצי :

פועלה של שושנה "המורה" (צ'נסטוחובסקי) בעין חרוד בשנים 1924 – 1948

שושנה צ'נסטוחובסקי, שנקראה בפי כל שושנה המורה, נולדה בשנת 1896 בעיר צ'נסטוחוב שבפולין בבית חסידי. אביה היה מחובבי ציון ונמנה עם אמידי העיירה. הוא העניק לשושנה השכלה רחבה ובשנת 1924 עלתה לארץ והשתקעה בעין חרוד ולא במקרה. למן ייסודו, בספטמבר 1921, מילא הקיבוץ תפקיד מרכזי בתנועה הקיבוצית בכלל ובקיבוץ המאוחד בפרט. הוא היה הקיבוץ הראשון שהפך לתנועה, והתווה דרך בהתיישבות העובדת ובשורה של ניסויים חברתיים והתיישבותיים. חבריו, ובכלל זה חברותיו, עולי העלייה השנייה והשלישית, היו בעלי יכולת חברתית וכישורים מגוונים ועיצבו תרבות חדשה שממנה ומרעיונותיה ינקו חברי קיבוצים אחרים. למרות מיקומו מחוץ למרכז האורבאני, הוא נתפס כמרכז רעיוני וחברתי. לפיכך, אישיות חלוצית וחינוכית כשושנה המורה, ביקשה להגשים את פועלה החינוכי דווקא בו. עם הגיעה לעין-חרוד השתלבה שושנה בהקמת בית הספר המקומי ובעיצוב המסורת ודפוס החינוך בו. כך יזמה את קבלות השבת ואופן חגיגת החגים, שהתקבעו לדורות. את יוזמותיה בתחום זה איגדה בספר "מסיבות" שיצא לאור בשנת תש"ו והפך למורה דרך בחברה הקיבוצית. היא הייתה מחנכת לרבים, למרות שלא נישאה מעולם ולא היו לה ילדים משל עצמה. ממעיינותיה שתו בני עין-חרוד לא רק את החינוך לציונות סוציאליסטית, לחלוציות ולהגשמה, כי אם גם את מורשת האבות של מסורת יהודית-חסידיית ואת שורשיו של העם היהודי. היא לימדה את סיפורי המקרא, ניגונים חסידיים ואת תפילות הימים הנוראים, לצד יצירותיהם של ביאליק, טשרניחובסקי וברנר. היא פיתחה בכוחות עצמה שיטות חינוכיות להוראת כתיבה וקריאה, ללימוד תנ"ך במסגרת בית-הספר ולעוד שורה ארוכה של שאלות חינוכיות מהותיות. היא פרסמה מאמרים ומסות בנושאי חינוך והרצתה בסמינרים למורים. את פועלה החינוכי הרב עשתה מתוך צניעות וענווה. תמיד דיברה על הכלל ועל הקיבוץ ולא על עבודתה ויצירותיה. היא עמדה בקשר עם אישים כיצחק קצנלסון וזלמן שז"ר ולאחר מותה נשלחו למזכירות עין-חרוד מאוחד עשרות מכתבים מאישי מפתח במשרד החינוך, ביניהם מנהל המחוז וראש המזכירות הפדגוגית. את משנתה החינוכית ואת פועלה הייחודי בחינוך ילדי עין חרוד אבקש להציג בהרצאה.

רשימת מקורות:

דרור יובל, תולדות החינוך הקיבוצי: ממעשה להלכה, הקיבוץ המאוחד, תל אביב, תשס"ב.

זעירא מוטי, קרועים אנו- זיקתה של ההתיישבות העובדת בשנות העשרים אל התרבות היהודית, יד בן צבי, ירושלים, תשס"ב.

צ'נסטוחובה שושנה, מסיבות, הקיבוץ המאוחד, תש"ו.

ד"ר תמי קמינסקי, החוג ללימודי ארץ-ישראל, המכללה האקדמית הרצוג tamik@herzog.ac.il

"הנגשת לימודי תנ"ך לאוכלוסיות עם צרכים מיוחדים"

פרויקט "קהילות הרצוג לומדות תנ"ך" עם פרויקט "עוצמות" - אוכלוסייה עם מוגבלות שכלית התפתחותית – דיווח מן השדה.

רקע תיאורטי

תפיסת השילוב של אוכלוסיות עם צרכים מיוחדים בחברה הרגילה, הינה התפיסה המרכזית כיום בעולם ובארץ. ההרצאה עוסקת באוכלוסייה עם מוגבלות שכלית התפתחותית, מתוך תפיסה המאמינה בשילוב אוכלוסייה זו בחברה בישראל, במערכת החינוך ובמרכזי תעסוקה, הוקמה גם תכנית המשלבת אותם באקדמיה – פרויקט "עוצמות".

אציג בקצרה את התכניות המשתתפות בפרויקט ההנגשה:

פרויקט "עוצמות" הוקם על ידי פרופ' חפציבה ליפשיץ מאוניברסיטת בר-אילן, מפתחת תיאוריית "הגיל המפצה". מטרת הפרויקט הוא שילוב אקדמי בבית ספר לחינוך באוניברסיטת בר אילן. הפרויקט הוקם ברוח תיאוריית "כושר ההשתנות הקוגניטיבית המבנית" (פירשטיין, 1998) ותיאוריית "הגיל המפצה" (ליפשיץ, 2005).

פרויקט "קהילות הרצוג – לומדות תנ"ך" הינו פרויקט של לימוד התנ"ך על פי סדר רציף שמטרתו לימוד מקיף של כל ספר התנ"ך בכל שנה. בהנחיית הצוות האקדמי- ופדגוגי ומחלקת לימודי החוץ במכללת הרצוג נשלחים מידי שבוע דפי הנחייה ולימוד לקבוצות השונות ברחבי הארץ. הפרויקט עובד בשיתוף ובמקביל עם תכנית 929 שהקימו הרב ד"ר בני לאו ואשת התקשורת גל גבאי.

לפני כחצי שנה, יזמתי שיתוף פעולה בין שתי התכניות, במטרה להנגיש את לימוד התנ"ך לאוכלוסייה עם מוגבלות שכלית התפתחותית, להביא להרגשת שייכות לפרויקט ברמה ארצית, להוסיף העצמה וחיזוק תחושת המסוגלות העצמית בקרב הקבוצה. כדי להוביל משימה זו בהצלחה יש צורך בהנגשת חומרי הלמידה עבור אוכלוסייה ייחודית זו.

ההרצאה:

בהרצאה זו אבקש לדווח על פרויקט ייחודי זה ולהמחיש את הערך של הנגשה ולשתף את המשתתפים בכנס: להסביר את חשיבות רעיון ההנגשה, להציג את היכולת של אוכלוסייה עם משה"ל ללמוד תכנים ברמה גבוהה ולדון בתוצאות החיוביות הנוצרות מפרויקט זה להם ולנו כחברה.

ביבליוגרפיה:

טל, ד' שביט, פ' ופן, ר' (2011). "הכנה לחיים" במוסדות חינוכיים של החינוך המיוחד: מדיניות ותכניות לימודיים המקדמות את השתתפות התלמיד בחברה ובקהילה ג' אבישרי' לייזר וש' רייטר (עורכים), שילובים: מערכות חינוך וחברה, עמ' 33-54. חיפה: אחוה.

ליפשיץ ח', ניסים ש', עדן ס' וטל ד' (2015). תכנית "עוצמות", שילוב סטודנטים עם מוגבלות שכלית התפתחותית בבית ספר לחינוך באוניברסיטת בר אילן. בתוך מ. חובב, א. דבדבני, וק. פלדמן (עורכים), מהדרה להכלה- החיים בקהילה של אנשים עם מוגבלויות בישראל (עמ' 155-180). ירושלים: כרמל ושק"ל

פירשטיין, ר' (1998). האדם כישות משתנה: על תורת הלמידה המתווכת. תל אביב: משרד הביטחון.

Lifshitz-Vahav, H. (2015). Compensation Age Theory: Effect of Chronological Age on Individuals with Intellectual Disability. *Education and Training in Autism and Developmental Disabilities*, 50(2), 142.

מתניה ריגר - מרצה בחוג לחנ"מ במכללת הרצוג ומנגיש אקדמי בפרויקט "עוצמות" - אוניברסיטת בר אילן.

matanya@orot.ac.il

רב תרבויות מבעד לעדשה של היסטוריה משתרגת

הרצאה זו מבקשת לדון בשלוש תופעות של היסטוריה חינוכית באמצעות העדשה של ההיסטוריה המשתרגת המתמקדת בקשרים שבין חברות ולא בהשוואה שביניהן. בחינה חדשה זו מאפשרת עוד התבוננות בתופעות חינוכיות הידועות בתור ביטויים של בינוי אומה והבנתם בתור תוצר של העברה של רעיונות התאמתם והטמעתם במקומם החדש. (רייכל ותדמור -שמעוני, 2019) שלושת התופעות החינוכיות הנבחנות בתקופה העות'מאנית הן: עברית בעברית; גימנסיה הרצליה, הגדרת בית הספר כמרחב בריאותי בחינה זו נעשית באמצעות ארבעת השלבים הבאים כפי שמציעים:

השלב הראשון- דיון בקונטקסט החברתי של נושא ההעברה; השלב השני, 'השחקנים' המעבירים ואלו שמקבלים את ההחלטות; השלב השלישי התאמה למציאות בהיסטוריה החדשה; השלב הרביעי הטמעה והפיכת מושאי ההעברה למקומי ואותנטי (Fuchs, 2014).

עברית בעברית - במכתב ששיגר אפשטיין לאספת המורים בשנת 1894, שכותרתו: 'לימוד השפה העברית בשיטה הטבעית' הציע למורים העבריים להתאים את השיטה בהדרגה לכל מקצועות הלימוד. אפשטיין ציין כי התוודע, לשיטה כשהתגלגל לידי ספר צרפתי, ולעיני ועוד יותר ללבי הארה האמרה – הוראה בעיניים. ניתן ראות במכתב ובדיון שנערך באספת המורים בעקבותיו שלב ראשון בהיסטוריה המשתרגת של הוראת העברית בעברית. בו נערך דיון ההעברה של הגישה הפדגוגית. השלב השני התבטא בהרחבת הדיון בגישה הפדגוגית בעקבות האפשרות שניתנה למורים להכירו טוב יותר אחרי פרסום המאמר 'השיטה הטבעית מהי?' בכתב העת השלוח (1898) והספר 'עברית בעברית' (1901) הגישה אומצה על-ידי מספר המורים עבריים מובילים (שחקנים) כדוד יודלביץ, בלקינד, וילקומיץ ואחרים אשר השיטה תאמה את השקפתם הפדגוגית. מורים אלה עיבדו את השיטה הטבעית והתאימו אותה לנושא שעמד במרכז עשייתם החינוכית, קרי, למציאות בה פעלו, חיזוק את השפה העברית והפיכתה לשפת האם של התלמיד העברי. בתהליך הדרגתי הפכה הוראת העברית בעברית שכוחה ו'טבעית' בבתי הספר העבריים ולצידה רכיבים נוספים מהשיטה הטבעית.

גימנסיה הרצליה – השלב הראשון של תהליך ההעברה וההטמעה של החינוך העיוני העברי נעשה באופן מודע ומתוכנן. השחקנים המרכזיים שנועדו לתהליך זה המורים חיים בוגר, בן-ציון מוסינזון ומטמן ופניה כהן הכינו עצמם לתהליך בכך שיצאו לברן (שוויץ) כדי להשתלם ולהעמיק ידיעותיהם מההיבט האקדמי והמעשי. השלב השני מאופיין בהכנות אסטרטגיות, דיאלוגים אידיאולוגיים בין השחקנים העיקריים, עלייתם של חלק מהשחקנים לארץ-ישראל והקמת הגימנסיה בתרס"ו. תהליך ההתאמה והעיבוד (השלב השלישי) נעשה בשנים הראשונות לקיומה של הגימנסיה תוך התמודדות עם הפערים בין דרישות הנובעות משאיפה לרמת לימודים גבוהה לבין השאיפה לעצב מנהיגות עברית לאומית. ההטמעה של חינוך עברי-לאומי בגימנסיה הרצליה כטבעית וילידית (השלב הרביעי) באה לידי ביטוי באימוץ והנחיה שנתן מטמן כהן לגימנסיה העברית בירושלים מצד אחד ומצד שני בקליטתם של תלמידים שהגיעו ללמוד בגימנסיה הרצליה ממדינות מזרח אירופה בהם התקשו להתקבל ללימודים בגימנסיה (נומרוס קלאוזוס).

בית הספר כמרחב בריאותי- השלב הראשון של תהליך ההעברה והטמעה היה בפעילותם של בתי ספר בתור מרחב בריאותי שסיפק שירותי בריאות בסיסים לתלמידיו מאז מחצית המאה התשע - עשרה. לצד המורים פעלו גם רופאים, שבקשו למגר את מחלת השחפת במערב אירופה. השלב השני היה העברה של תפיסה זו לא"י על ידי סוכנים שונים, ביניהם מורים ורופאים שהיו גם אנשי מדע פעילים כגון דר' הילל יפה. הרופאים הארץ ישראלים חפשו מזור למחלת הקדחת וראו בעבודתם מחקר הטנסונשיונליסטי מצד אחד ותרומה למימוש החזון הציוני מצד שני. בשלב השלישי התאימו הרופאים את התפיסה הרואה בבית הספר כמרחב בריאותי ונתנו לילדי המושבות תרופות מנע. הם גם בצעו מחקר כאשר התלמידים שימשו מושאי המחקר ובית הספר תפקד בתור מעבדה. השלב הרביעי היה עם הפיכת הטיפול הרפואי לחלק מהתרבות הבית ספרית המקומית של ילדי המושבות, שזכתה לידי ביטוי בפולקלור עממי בשם מסדר חולי המלריה. זאת על שום שתי גבשושיות בישבניהם שנוצרו בעקבות הזרקות שבועיות של זריקות הכינין בידי הרופאים

- רייכל ותדמור-שמעוני, רייכל נ' תדמור-שמעוני ט' (2019) מפגשים בין תרבותיים בחצר בית הספר במושבה החינוך העברי במושבות, הברון ויק"א – בשנות ה-80 של המאה ה-19 ועד שנת 1914, הוצאת אוניברסיטת בר-אילן.
- ברוך בן יהודה (עורך), (תש"ל) ספורה של הגימנסיה "הרצליה", תל-אביב הוצאת גימנסיה הרצליה, עמ' 7-37
- רייכל, נ' (2004). החינוך החברתי כמגשר בין פערים אידיאולוגיים בעיצוב דיוקן הבוגר הרצוי סיפורן של הגימנסיות העבריות הראשונות (1948-1906). דור-לדור, כ"ד: 91-124.
- Fuchs, E. (2014) History of Education beyond the Nation? Trends in Historical and Educational Scholarship In Bagchi, B; Fuchs, E. and Rousmaniere, K. (Eds). Connecting Histories of Education: Transnational and Cross-Cultural Exchanges in (Post-)Colonial Education, (11-26). New York and Oxford: Bergnham, 11-26

פרופ' נירית רייכל, מכללת כנרת, מכללת גורדון nitraichel@gmail.com
ד"ר טלי תדמור שמעוני, מכון בן-גוריון לחקר ישראל, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב talits@bgu.ac.il

"רב-תרבותיות וזהות בהוראת אמנות בישראל" - האמנם?

מטרות המקצוע "הוראת ציור ואמנות" בתוכניות הלימודים היו בתחילה בחו"ל מיועדות לרכישת מיומנויות בהעתקת אובייקטים מהמציאות לדף הנייר, לאיור ספרי לימוד, לקישוט ולטיפוח 'הטעם הטוב'. מטרת אלה הועתקו בחלקן לבתי-הספר בארץ ישראל, כשבעיקר נשמר לימוד שחזור הגופים התלת-ממדיים אל הדף הדו-ממדי. במשך עשרות השנים הראשונות לא נגעו כלל נושאי מטרות אלה בשני המושגים: רב-תרבותיות וזהות. מאמצע המאה ה-20 החלו מטרות נוספות לחלחל לשיעורי האמנות: מלימוד שיטות לשחזור העולם החיצוני - לביטוי העולם הפנימי של התלמיד. ואילו נוכחותם של המושגים 'רב-תרבותיות' ו'זהות' בתחום הוראת האמנות נראים במאה ה-21, כמובנים מאליהם. כך, באקדמיות לאמנות, וכך גם בהוראתה לתלמידי מערכת החינוך הכללי בארץ. במקצועות 'ההפגה' שבחטיבה העליונה ניתן מקום לביטוי העצמי, לדגש על האישי והמייחד את התלמיד כמו: חיבור (בספרות), יצירה (באמנות), מחול, או מוזיקה.

למרות שוליותו של מקצוע הוראת הציור/האמנות הפלאסטית, הייתה נוכחותו בתוכניות הלימודים קבועה למדי (כ-5%). עד שנות ה-1960 לא עסקו התוכניות בנושאים אלה. מורי האמנות שדבקו בתוכניות, נתנו את נושאי השיעורים, כאשר כל תלמיד ביצע אותו לפי הבנתו. בעקבות ה"עלייה ההמונית" של שנות ה-1950 הפך דגם 'כור ההיתוך' לדומיננטי. סימנים ראשונים להתייחסות תוכניות המקצוע לתרבות המוצא של התלמידים, צפו ועלו בשנות ה-1960.

דוגמה מ'חקר-מקרה': אליהו בילס לימד בגימנסיון העברי בקובנה ציור ברוב הכיתות כמורה יחיד, במשך 12 שנה. ציורי תלמידיו נאספו והגיעו איתו ארצה ב-1939. מאותם אלה שהשתמרו ניתן להתרשם שהם ביטאו מצב של חד-תרבותיות. ההבדלים בין ציורי אותו נושא היו ב'כתב היד', אך לא בתפיסות התרבותיות, וכמעט ללא ביטויי הזהות האישית של התלמיד. באופן מוכלל, דמה דגם זה גם לתפיסה השלטת אז בארץ, גם אם היה ומורי אמנות שונים לימדו לפי הדגמים המסורתיים. אך יש לציין שהיו מורי אמנות שעבדו לפי דגם שהושפע מ'החינוך החדש'.

בעשורים האחרונים של המאה ה-20, חל שינוי איטי גם בהוראת האמנות. השינוי חל עקב תהליכי המעבר בחברה: מ'אנחנו – לאני', מהגישה של 'חינוך מאחד' – ל'חינוך מייחד'. תהליכים אלה מצאו ביטויים בהדגשת הזהות ורק מעט בביטויי תרבות המוצא של התלמיד המצייר.

מקורות:

ח' בויקו, "קיבוץ תרבותיות בציורי ילדים", פרקי הוראה לכיתות יסוד, אמנות ואומנות, (עורכים: מ' אביגל, א' בילס, א' בלום, וא' שחורי), תשי"ד/1954, עמ' 119–123.

א' בילס, "הוראת הציור בכיתה ו", מדריך לכיתה ו, (עורכים: י' לוי וא' בלום), תשט"ו, עמ' 313–330.

מ' שטיינהרדט, "מטרות החינוך בתקופת העלייה ההמונית וביטוייהן בהוראת הציור", דור לדור, ל"א, תשס"ז/2007, עמ' 243–252.

30. זהבית שנקולבסקי

פוליטיקה משלהם: עיצוב עמדתם הפוליטית של ילדים יהודים בנושא מלחמה ושלום בתקופת המנדט הבריטי

בהרצאה זו, אבקש לבחון מהם הגורמים שהשפיעו על עיצוב עמדתם הפוליטית של ילדים יהודים בשאלת היחס לשלום ולמלחמה וביחס לחברה הערבית בתקופת המנדט. מחקרי שואף להצטרף לשיח מחקרי נרחב שמתקיים בשנים האחרונות בקרב חוקרי ילדות, בנוגע לעולמם הפוליטי של ילדים. שיח זה קורא תגר כנגד תפיסות שהיו מקובלות בעבר ומקובלות בדיסציפלינות מחקריות רבות אף כיום, לפיהן, התעניינותם ומעורבותם הפעילה של צעירים בפוליטיקה מתחילה בשנות העשרה לחייהם. ילדים אינם מתעניינים בפוליטיקה וכל מעורבות של ילדים בשדה הפוליטי (למשל בעימותים לאומיים) נובעת אך ורק ממניפולציה של עולם המבוגרים. גישה חדשה זו שואפת לבחון את מקומם ותפקידם של ילדים בעולם הפוליטי מתוך הנחה שלילדים יש זהות פוליטית. להשקפה זו יש תוקף מיוחד בחברת היישוב בתקופת המנדט, שכן סוכני החברות של התרבות העברית, ראו בילדים לא רק כלי להנחלת הערכים הציונים אלא אף סוכני שינוי פוליטיים. אבקש לדון בתקופת המנדט כמקרה מבחן אשר ניתן אולי לגזור ממנו לא רק תובנות היסטוריות, אלא גם תובנות הנוגעות לדרכי עיצוב עולמם הפוליטי של ילדים בשאלות של מלחמה ושלום בחברות הנתונות בקונפליקט מתמשך.

המחקר עורך השוואה בין עמדות של תלמידים בנושאי מלחמה ושלום בשנים 1922 - 1929, אשר קבלו את הכינוי 'שבע השנים השקטות'. כינוי זה ניתן להן בשל מיעוט הביטויים האלימים ביחסי יהודים ערבים בארץ באותן שנים. לעמדות התלמידים החל ממאורעות תרפ"ט (אוגוסט 1929) ולאורך שנות השלושים בהן התעצמו גילויי האלימות בין יהודים וערבים. אך בעיקר בשנות המרד הערבי הגדול (1936 - 1937). עמדות התלמידים שיוצגו נשתמרו בעשרות חיבורי וציורי ילדים שנשתמרו בארכיונים או התפרסמו בעשרים ושמונה עיתוני תלמידים שונים שנותחו לצורך מחקר זה.

ממצאי המחקר מלמדים ראשית, כי לילדים יש תודעה פוליטית, והם שואפים ליטול חלק ולהשפיע על המציאות הפוליטית, למשל על ידי שאיפה להצטרף למערך ההגנה על היישוב או לגופים מקבלי החלטות, לקיחת חלק בהפגנות ובאירועי הנצחה, כתיבה בעלת אופי פוליטי בעיתוני בתי הספר ועוד. בנוסף, ניתן ללמוד כי למערכת החינוך תפקיד חשוב בהנחלת השקפות פוליטיות הנוגעות לשיח על מלחמה ושלום. עם זאת, בניגוד לחלק מהאמונות הרווחות, הילדים משמיעים גם קול עצמאי. הם לא חוששים לבקר את עמדות המבוגרים ולהטיל בהן ספק, כאשר אלו לא עולות בקנה אחד עם ההיגיון שמנחה אותם. מחקרי מלמד כי לאלימות יש השפעה ישירה על עיצוב עולמם הפוליטי של ילדים. הפחד מעצב עמדות השוללות דו קיום, מטפחות סטריאוטיפים שליליים ביחס לערבים ומקשות על יצירת דיאלוג.

הממד האופטימי העולה מהדיון הוא הנכונות של חלק מהילדים לשאוף לשלום גם בעיצומה של המציאות האלימה. השאיפה לשלום אותה ביטאו הילדים לא הוצגה רק במובנה השלילי – העדר מלחמה, או כמושג מבני – מציאות של שוויון וצדק חברתי. הילדים ביטאו שאיפה לשלום במובנו החיובי. קרי שאיפה לשיתוף פעולה הרמוני בין יהודים לערבים. חלקם הציגו אף נכונות לשלם מחירים (למשל: חלוקת הארץ) בכדי להגיע ליעד זה. השאיפה לשלום בקרב הילדים אינה קשורה בהכרח לחינוכם ולבתים מהם הם באו. חיבורים אודות השלום נכתבו בבתי ספר מגוונים; דתיים, חילוניים, מהזרם הכללי או מזרם העובדים, בתי ספר לבנים ובתי ספר לבנות. נתון זה מעורר תקוות בנוגע להיתכנות של שיתופי פעולה חינוכיים בהקשר זה בין מערכות חינוך ממגוון מגזרים. השאיפה לחנך לשלום צריכה להתקיים בקרב סוכני החינוך, בקרב עולם המבוגרים. הילדים ככל שניתן ללמוד מהמקרה שנחקר כאן, יהיו ככל הנראה גמישים ופתוחים הרבה יותר להחיל רעיונות אלה.

ביבליוגרפיה

איכילוב א. (1984), עולמם הפוליטי של ילדים ובני נוער, יחדיו, תל אביב.

ביטון ש. (2010), "למה אתם מתכוונים כשאתם אומרים שלום?": תפיסת המושג שלום בקרב מתבגרים יהודים-ישראלים ומתבגרים פלסטינים כפונקציה של נרטיב קולקטיבי והשתתפות בתכניות חינוך לשלום", עיונים בחינוך, ח.ו. 3, 69 - 75.

בר-טל ד. (1996), מכשולים בדרך אל השלום: אמונות חברתיות של סכסוך בלתי נשלט: המקרה הישראלי, האוניברסיטה העברית, ירושלים.

דרור י. (תשס"א), "סוגיות אישיות ולאומיות בזהות הנוער היהודי החילוני בארץ-ישראל בשנות העשרים והשלושים כפי שהן משתקפות בעיתוני הגימנסיות העבריות העירוניות", עיונים בתקומת ישראל, 11, 261 – 305.

זיו א., נבנהויז ש. ושחורי ח. (1973), "שאיפות לשלום אצל ילדים בתקופות שונות של עוצמה מלחמתית", מגמות, יט (4), 423 – 427.

טייכמן י. (2006), "סוציאליזציה של ילדים בקונפליקט", בתוך: יחזקאל רחמים ודניאל בר-טל (עורכים), רק על הסכסוך לדבר ידעתי: סוציאליזציה לקונפליקט בחברה הישראלית-יהודית, אוניברסיטת תל-אביב, תל-אביב, 23 – 33.

ד"ר זהבית שנקולבסקי, החוג לחנוך, המכללה האקדמית אשקלון zehavit3@gmail.com

31. חוי ששון ועדן לוי

"מסע ישראלי" – השפעות ארוכות טווח

מסע ישראלי הינו מסע בן שישה ימים המתחיל בקצוות הארץ ומסתיים בעליה לירושלים. אל המסע יוצאים תלמידי כיתות י"א ולעיתים אף יחידות צבאיות וקבוצות נוספות. המסע אינו מסע רגיל הנמדד בקילומטרים, אלא מסע מהותי המבקש לחולל תהליך פנימי ערכי בקרב כל אחד מן העוברים אותו. על פי יוזמי מסע ישראלי, מטרתו לחדש ולחזק את הקשר לארץ ולנופיה, לייצר חיבור לשורשי הזהות היהודית-ציונית, לחולל שינוי במודעות ובמעורבות החברתית של בני הנוער ולהגביר את מחויבותם ואחריותם הערכית לעם, לארץ ולמדינה (שדמי, יאיר, ואן קאופמן, 2017).

למסע זה ישנה חשיבות לאור מחקרים הטוענים כי מורים נמנעים לרוב מלעסוק בחינוך לערכים כדי לא להתמודד עם הקונפליקטים הרבים המאפיינים את החברה הישראלית (יאיר, 2017). פרופ' תמיר מכנה זאת "אסטרטגיה של הימנעות" (תמיר, 2013).

לפיכך במחקר זה מוצג הבסיס הערכי של "מסע ישראלי", והכלים הייחודיים לו ונבדק כיצד משפיע המסע על בוגריו לאורך הזמן שחלף מאז חוו אותו.

המחקר מבקש לברר האם יש פירות לעשייה החינוכית של המסע? כלומר- האם וכיצד משפיע המסע על התלמידים בטווח הרחוק, גם ממרחק של שנים? האם משהו בחייהם של התלמידים השתנה? או שהייתה זו עבורם חוויה חד פעמית שנגמרה עם תום המסע.

לשם כך בוצע מחקר איכותני שבחן את השפעת המסע. כלי המחקר היו ראיונות עומק חצי מובנים, בהם רואיינו ארבעה בוגרים של "מסע ישראלי". המראיינים התבקשו להעיד על השפעות מהותיות וממשיות שחולל המסע בחייהם.

המחקר מצא כי למסע השפעות מגוונות בתחומים שונים הן בטווח הקצר והן בטווח הרחוק. מתוך המחקר עלה כי לא מדובר בחוויה רגעית אלא בחוויית עומק שעקבותיה ניכרים בחייהם של התלמידים. נמצא כי המסע שעוסק בתכנים אישיים, חברתיים, לאומיים ודתיים מותיר את עקבותיו בכל אחד מן הנושאים, ואף משפיע על קבלת החלטות בהמשך החיים.

המחקר שבוצע מאיר באור חדש את הפעולה החינוכית. הוא מוכיח כי חינוך יכול לחולל שינוי! הוא יכול להיות משמעותי ולהשפיע. צריך רק למצוא את הדרכים המתאימות לכך.

המחקר יכול לשמש השראה עבור אנשי חינוך ולתת להם כלים מעשיים ורעיונות לפעולה, לשמש הכוונה ומיקוד למדריכי המסע, וכן לגופים אחרים המפתחים תכניות דומות.

ביבליוגרפיה

יאיר, ג'. (2017). מסע ישראלי. ראשון לציון: משכל- ספרי ידיעות אחרונות וספרי חמד.

שדמי, י', יאיר, ג' & ואן קאופמן, ר'. (2017). המסע החינוכי, מאפיינים, מסורת והקוד הבלתי פורמלי. ב- ג' יאיר, מסע ישראלי (עמ' 50-19). ראשון לציון: משכל- ספרי ידיעות אחרונות וספרי חמד.

תמיר, י'. (2013). מורים בחזית: הוראת אזרחות בחברה מפוצלת. ב- ד' אבנון, חינוך אזרחי בישראל (עמ' 303-288). תל אביב: עם עובד.

ד"ר חוי ששון, מרכזת החוג לחינוך מכללת הרצוג. havis@herzog.ac.il

עדן לוי, מכללת הרצוג edenshklar@gmail.com